

ERDÉLYI MÚZEUM

XV. kötet.

1898.

VI. füzet.

Az Unio kimondásának félszázados emlékűnnepén.

(Felolvasás a kolozsvári egyetemi ifjúság máj. 29. ünnepélyén.)

I.

A kolozsvári tudomány-egyetem köre, ifjúságunk szellemének képviselői vezetik be az unio kimondása félszázados emlékűnnepének sorozatát. Dicső fajunk sajátága, hogy az ifjúság örömben, búban él, hogy örömlen, bánatunkat, még hazafias lelkünk haragjának kitörését is poetikus lelkével aranyozza meg. Ebben találom magyarázatát, hogy megtisztelő bizalma arra esett, ki azok közül, kik e teremben jelen voltak, köztünk utolsónak maradt. A 98-as ifjúság bennem a 48-as ifjúságot kívánta hallani.

Sietek megjegyezni, hogy e terem parketjét értettem. Mert a pesti ifjúság unio-zászlót hozó ifjúságból Funták Sándor még él, a hölgy-karzat lelkesedéséről még beszélhet a mi kegyelmes asszonyunk. A 48-iki követek közül él még négy, mint él vagy tíz az uniót kimondó parlament tagjai közül. De csak is tanúnak mondtam magamat, nem számítottam magam a esatázók közé, kik vívták a kenyérmezei esatát, mely azzal végződött, hogy Kinizsi két kezébe két, foga közt a harmadik törökkel tánczolt diadala érzetében. De ha már a toll emberei fűtták hozzá a tárogatót, tüzelték a harezosokat, mint szerkesztő, a hírlapírók asztalától a parketen néztem a lelkek esatáját. S ha már köztünk harezos nincs, csak a kürtös maradt hátra, hajtsuk meg zászlónkat emlékek előtt s a 98-as ifjúságnak beszéljek arról, mit látott az unio kimondása nagy napján a 48-as ifjúság, s mit érzett az ifjúság és Erdély.

Félszázaddal ezelőtt, éppen e napon, ez órában megnyílt az utolsónak hitt erdélyi országgyűlés. Délután összeült a nemzeti gyűlés, melyben a három nemzet szokta volt a tárgyakat előzetesen megvitatni. A tanácskozás benyúlt az est homályába s az unio sorsa még nem volt eldőlvé, mert a szász nemzet nem nyilatkozott.

Mint az „Ellenőr“ szerkesztője ott ültem a hírlapírók asztalánál. Máskor a regalisták nem jöttek el, a karzatot nem ragyogta be hölgyközönség s a fiatalság égő tekintete: most itt volt Erdély színe-java, ifja, örege. A követek padsorain a harmincezas évek vándor-patriótái, kik végig járták a megyei gyűléseket, a markálisokat: egyik híresebb, hevesebb szónok, mint a másik. Már későre hajlott az est, melyet a gyenge világítás kísérteties homályban hagyott. A szászok még mind nem nyilatkoztak. S mint másutt magamat kifejeztem, mintha az akkor közközben forgó olvasmány, a Római éjszakák katakombái koporsói nyíltak volna fel, s fáklyákkal kezökben kilépnek Róma nagy multjának legnagyobb alakjai: amennyi követ, amennyi hallgatóság, állva figyel; s a síri esendben, síri homályban áradott a beszéd, viharzott a sohaj, s hogy ne mondjuk, omlott a köny. Legnagyobb szónokaink, Berzenezei lázongása, Zeyk Károly és József politikai böleselkedése, Vér Farkas mély hangjának fal-rezgetése, Pálfi János hadizenete, Kemény Dénes magas szónoki szárnyalása, mind kifáradt volt: midőn Szász Károly széles mellét mintegy a golyónak kitarva — mint egy középkori lovag, ki a bajvívás hevében feltárja a sisak rostélyát, ledobja páncélját, hogy most jőjjön, a minék jönni kell — a történet, a jogtudomány, a politika minden fegyverével, szavakat, érveket nem kímélve, stentori hangjával oda dobja kesztyűjét a szászoknak, jobban mondva a mögöttük álló reactionak, mely az uniót nem akarta. Csak ez a vulkánikus kitörés kellett, hogy minden szem tüzet löveljen. De a nemzeti gyűlésekre ném volt szokás karddal jelenni meg. Nem is kellett. Bár a szászok nem nyilatkoztak érdemlegesen, már meglátszott, hogy a holnapi gyűlésen, ha igent nem is mondanak, nem fognak ellene szavazni. De az egyhangú megszavazás kétsége még mind fenmaradt.

Másnap május 30-án ismét felgyültünk e terembe, országos ülésre. Az egész város talpon, az uteza egy néptenger. A terem karzata csupa május, egy kivirágzott lomb, ragyogó fejek girlandja, ott ül a nemzet hölgykoszorúja, ott áll a nemzet virága, az ifjuság, nemzeti színekkel, mely szívárványként mintha jelentené, hogy a vihar lecsendesült. Lent a teremben a regalisták és követek padján ősi kardok, drága köves menték, gyémántos kalpagok, néma ajkak, sovár szemek. Egyszer csak mint tenger közelgő zúgása közeledik az éljenzés moraja, mintha meg-meg döbbenne a föld a léptektől, a

terem nyilásában feltűnik egyszerű fekete magyarban a széles mell, rajta hatalmas nemzeti rózsza, az uteza éljenzését átveszi a ház: ki jönne más, gr. Teleki Domokos karján, mint Wesselényi, az unio legnagyobb, most már világtalan bajnoka. Majd az ajtó feltárul, jön a gubernium. Megjelenik Maeskási főpostamester hatalmas alakja, kék dísz magyarban, a gubernális posták színében. Nyomában gr. Teleki József, a Hunyadiak kora írója fejedelmi alakja, utánna a consiliariusok, titoknokok. A zöld asztal betelik. Az ítélő mesterek a tollvivők, hátok megett kir. táblai irnokok állanak kardosan.

De minek beszéljek köztudatú dolgot. Következik a jelenet, mit Roskovics is megfestett. A gróf főkormányzó az ülést megnyitja, az első szónok a tárgyalás sorrendje megváltoztatásával az uniot első tárggyúl indítványozza kitűzetni. A 48-iki alkotmányba már beczikelyezett s már szentesített törvényt felolvassák. Wesselényi feláll, az ifjuság dörgedelmes szónoklatot vár, azonban minden bevezetés nélkül elfogadásra ajánlja. Minden további szónoklás helyett az egész terem talpra pattan, a kardok esörögnek, a kalpagok, a nőkarzaton a kendők lobognak, s felhangzik ezer torokból az unio éltetése. Erre a pesti ifjuság zászlóját Urházy megragadja, vele a terembe rohan, Wesselényi előtt halad el, ki azt szívéhez szorítja. (Ezt a jelenetet örökíti meg Roskovics esetjé.) Arra Urházy a zászlót meghajtja az elnök, meghajtja a trón előtt s ott feltűzi. Az elnök enuncial. Berzenzei felnyitja az ablakot, lekiáltja: ki van mondva az unio. Az uteza éljenzése újra kitört. Látni akarta a zász követeket, Leményi János balázsfalvi püspököt: azok lementek, a nép vállára emelve, bemutatta az őket éljenző nép áradatnak.

II.

S miért van az az öröm kitörés, melynek hullámesapásai korunkig sem símultak el? Mondhatnám az apák, nagyapák öröme, mire az unokák szíve is megdobban. Olyan, mint két testvér viharos idők után isménti ölelkezése, egy elbűjosott fiúnak az anyai kebelre borulása, egy hajótörött család partraszállása, vagy egy a harezból győzelmesen visszatérő tábor örömkitérés. De a kik még láttuk, hogy az apák örömsugárai könyesepeken törtek át, most már a harmadik nemzedék mintha kérdené, mi volt forrása az örömben úszó szemek fátyolának? Mintha kérdezné az ifju nemzedék, mi is volt az az unio kimondása?

Sokszor irtam már az unioról, 48-ban az Ellenőrben, s mert elébb nem volt szabad, 61-ben Erdély 48—49-iki történetében; most a márcziusi napok félszázados fordulója alkalmából az unio kimondásának jelenetét megírtam a 48—49-iki Történeti lapokban, sokan megírták mások is: nekem mégis úgy tetszik, hogy a Roskovies által megfestett unio képhez történethű kerettel mi erdélyiek tartozunk, kik azt az örömet átéltük; s az ifjuság mint Erdély történetírójától várja, hogy hozzájáruljak. Kezdjük azon, hogy ha most annyira örvendünk az unionak, miért is váltunk el? — Mohácsig nem volt egységesebb állama Európának, mint Magyarország. Mikor Árpád Európába vezetett, mikor Szent István megadta Magyarország mostani monarchikus alkotmánya formáját: Európa egy mozaik, a mai hatalmak, Német-, Franciaország, Anglia egy sereg apró királyság, fejedelemség. A magyar hét törzs, már Európába tartó útjában az Árpád-házat uralkodó házává választotta. A mint e szép hazát, Európa erdőben, legelőben, kalászbán, sóban, aranyban leggazdagabb országát, mit a népvándorlás annyi népe megmívelni nem tudott, Árpád apánk, úgy miként a Kárpátok ormai kijelelték, néhány év alatt összehódította, s mintegy vég hagyományképpen reá mondotta, hogy a mint a Kárpátok folyói összefutnak, itt csak egy ország, egy nemzet, egy trón lehet. Árpádnak, kora legnagyobb hadvezérének és államférfiának kezéből a hazát egységesen vettük át. De miként ezímerpaizsunkat négy sáv s hármás halom díszíti, már maga a természet felbarázdálta, s lett belőle a Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl, s ötödiknek a fellegvárszerűleg fekvő halmas Erdély. De mint Szent István kifejezte: nemesak a haza, de unus sit populus, a nemzet is egységes maradjon.

Erdély tehát Magyarországnak, ép oly alkotó része volt, mint akár a Duna, Tisza köze. De csakhamar észre kellett vennünk, hogy földrajzilag a legveszedelmesebb pontjára ültünk le Európának, azért nem birt előttünk itt senki államot alkotni. Mert miként egy vihar járta vidéket a szélirány kereken jár, s addig le nem nyugszik, úgy járta körül hazánkat a népek támadásának vihara, kezdve keleten, folytatva délfelől s végezve nyugaton, s most fenyegetve északról. De miként koronáztatásakor a magyar király a királydombról a világ mind a négy tája felé vág, jövőnkben is bízunk isten után.

Az első népvihar keletről jött, a besenyő és kún Erdélyt kapta

útjába. De mert együvé tartoztunk: jöttek a magyar hadak, Salamon király, a királyi herezegek. Erdély nekik ép oly drága, mint akár az alföld. Hogy teljhatalmú fővezér maradjon Erdélyben: vajdákat állítottak. S hogy Erdély azért nem külön ország, mutatja az, hogy vajdája Hunyadi az összes ország fővezére, fia, a Kolozsvár szülötte Mátyás Magyarország királya. A rákosmezei gyűléseken Erdély is ott van, a Verbőcezién kívül Erdélyben sines más törvénykönyv.

Azonban jött a déli népvihar, a török. A véres kard mind-egyre végig száguld a hazán. Egy századon át messi elejébe megyünk a vihar, majd haza szorít. Mig végre bekövetkezett az örök időkre szomorú emlékü Mohács, hol a szerencsétlenséget még az is tetőzte, hogy maga a király is elesett. Itt, hat század után, bomlott meg Magyarország egysége, itt következett be Erdély külön válása.

III.

Pártos vérünk átka az elszakadás. Pártos, pártütő nemzetnek vagyunk kikiáltva az idegen történészek által, s utánuk mondják azok, kiknek a történetírás küszöb a hatalom előszobája ajtaján. A gyáva hiszi, a bátor a vérpadról is azt mondja: légy. maradj pártos, nemzetem. Mert ha Erdély pártot nem üt, most ma nem ünnepelnék a 48-at. S itt e teremben babeltornya építésének minden nyelve szólana, csak magyar nem.

Az elszakadás gondolatja már ott kísért a Duna jegén, midőn Mátyást királylyá kiáltották. Mohács után elesik Buda. És a mikor Budáról kiszorúlva a nemzeti királyné magához véve a koronát, délnek indul: Erdély rendei Tordára gyűlnek, a bujdosó királynét és koronát befogadják. Mi annyit tesz, mint felmondás az anyaország politikájának, mit Erdély elválásának nevezünk. Ha a sakkhúzás nem is vált be úgy, mint Mátyással: bevált annyira, hogy a nemzeti fejlődnek Mátyás király programját kívánták folytatni. Mert erőnk nem volt, török protectio alatt, kinek, ha erősen sürgette, megadtuk a tíz-tizenötezer arany fensőségelismerési adót, de lábát Erdélybe nem tette. S nemzeti udvartartás keletkezett, koronázatlan nemzeti királylyal, országgyűléssel, törvényhozással, folytatva Verbőcezi, esakhogy magyar nyelven és a nélkül, hogy a magyar király ellen harcolni tartoznánk. Menhelyévé lettünk a nemzet üldözötteinek, az anyaországban megtámadott politikai és vallásbeli szabadságnak.

Egy darab szabad föld Magyarország romjaiból, míg oda át a szegény hazát török s osztrák dúlja, úgy hogy a félország már csaknem farkasok tanyája. S ha fellázad: jön a fej- és vagyonvesztés; de Erdély mindannyiszor síkra száll, s keletkezik a bécsi, nikolsburgi, linezi béke s a fej- és jószágvesztés nem hajtható végre. Elválva éltünk, de mindig ott voltunk, hová a nemzet ügye szólított.

Míg az elválás politikája ekép érvényesül: az történik, hogy a török nagy hatalmi állása mintegy egyszerre romba dőlt. Erdély protectorát elvesztette. Mert a természet és politika nem ismer bűnboesánatot. A hibás politika szelet vet, vihart arat. De Ausztria nagyhatalmi állása is megrendült, mert soha sem űzött nemzeti politikát. Egy politikát űzött, mely elől a ház legnagyobb embere kitért, a császári trónról kolostorba vonúlt. Ennek a politikának meleg ágya Spanyolország, melynek nem akartunk sorsára jutni. Szomszédunkban megtörtént Csehország fejrhegyi Mohácsa, Világosa: ebből megtanúltuk, kegyelemre magunkat meg nem adni. A vetett szél kezdte teremni a vihart. A reformatio ellen folytatott harmincz éves háborúra következett westfáli békében Ausztria elvesztette Németország feletti hatalmát. A Rákóczi-forradalom alatt kiszorúl Spanyolországból, a francia forradalom alkalmából Belgiumból.

A török elgyengülésével az erdélyi fejedelemség szerepe bevégződött, visszatértünk a szent István koronája alá. Nem olvadtunk vissza egészen, de a nemzettel egyesültünk. Vittük megőrzött nemzeti vérünket, szellemünket, hegyi fekvésünknél fogva agilibb temperamentumunkat s a nemzetet felfrissítettük.

Akármit mondjanak, mi a hun tábor magyar hadtestének itt maradt; az Árpáddal bejött kabarok maradéka, vegyüléke vagyunk. Agilibb temperamentummal, mi annyit tesz, hogy miért a szív megdobban, a fő gondolatba önti, a lélek villámgyorsasággal dönt s eselekszik. Ez a temperamentum teremtette Hunyadit és Mátyást. Mert Erdélyt nem várták be, ránk szakadt Mohács. Ez a temperamentum szakasztott el az anyaországtól; agilitásunk teremtette meg az erdélyi fejedelemséget, ezt a temperamentumot, melynél fogva itt a bérezek között, ebben a fellegvárban, vérünk, szívünk, agyunk, lelkünk, érzésünk, gondolkodásunk minden idege fellázad minden beolvastási kísérlet ellen. Mintha a haza földé, őseink pora, apáink szelleme, multunk dicsősége ránk kiáltana, hogy mivé fájlatok,

Ézsau lettetek, hogy egy tál leneséért oda adjátok örökségeteket. Vittük azt a haza- és alkotmány szeretet, forradalmaink programját, elkezdve Dévánál, hol Basta leveretésünk után az országgyűlésbe lépve, azt kívánta, hogy kérjenek kegyelmet, mi azt tette: kezetekkel szaggassátok szét alkotmánytokat. Kegyelmet, azt nem kértünk. Bakó — kiáltott ki — kötelet és bárdot elő! S ekkor egyik előlép: fővezér, kezedben vagyunk, engem ölless meg elsőnek. Mert mint a haza bölese kifejezte: mit a hatalom elvesz, az idő visszahozhatja, de a mit a nemzet felad, az örökre elveszett.

Vittük nemzeti szellemünket, kifejezésre juttatva, hogy nyelvében él a nemzet; a nemzeti fejedelemség azt az érzését, mely udvartartását, törvényhozását magyarul rendezte be, mikor Magyarországon nincs fórum, hol magyar nyelv hangzanék. Hogy ne csak mint a holt nyelvek, betűben, hanem mint élő nyelv hangozzék: Erdély adta a nemzetnek az első színiigazgatót, Felvinczi Györgyben, Erdély állította az első nemzeti színházat. Erdély adta az epikusok elsőjét, kik kérdezik, régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban? Hol az erdélyi hadak megtermékenyítették a szellemet, Bihar tája s Felsőmagyarország kapnak mindannyiszor az ősi kardhoz, vágynak a Tinodiak régi magyar lantja hurjai közé. Az Erdélyhez tartozott Bihar szülte Bessenyeit, az irodalom nemzeti szellemének felbresztőjét; Felsőmagyarország szülte Kazinczit; Bihar szülte Arany Jánost; Döbrönteit Erdélyben szívta be azt a lelket, melyet, mint első titkára az Akadémiába lehelt. Azt az agilitást, mely az erdélyi akadémikusokat, képviselőket, kormányférfiakat annyira jellemzi, mely a történetírás mezején az újabb időben esodát mivel.

Mint a hogy a nap nálunk hamarabb kél, a szív itt dobban meg elsőbb, s a Dunántúl higgadtabb fele, a Festetics György, Széchenyi Ferencz, Berzsenyi, Vörösmarty, Garai és Deák szülőföldének viszhangja betölti a hazát. A mint Széchenyi fellépett, adtuk Wesselényit, Deák gárdájához Kemény Zsigmondot, az encyclopidistákhoz Farkas Sándor könyvét; Felsőmagyarország Kossuthjához, Görgeiéhez Bem hadát, mely Puchnert, a muszkákat feltartóztatta, hogy a Debreczenbe vonúlt kormányra ne rontson; a székelyeket, Háromszéket, ezt az egy pontot széles Magyarországon, melybe csak a muszka tehetette be a lábát. Hogy nem üres kézzel tértünk vissza, legyen dicsőség neked Árpád ősapánk, ki oly bölesen kerekítetted

ki e szép hazát, s diésőség az Árpádoknak, kiktől vérünket örököltük, az ősöknek, kik Árpád vérét, szellemét kristály tisztaságba hagyták reánk.

IV.

Összevonva beszédemet, annyit akartam mondani, hogy Erdély elválása lehetett ábrándosabb lelkünk túlmerész kifakadása, a honfiai fájdalom az a reménykedése, melylyel menekültjeink magukkal víve a koronát, Világosnál elváltak a nemzet politikájától: de hála a gondviselésnek sikerült. Sikerült, mert lábunk e vérrrel szerzett, vérrrel megtartott földön nyugodott, s mire Kossuth annyiszor hivatkozott, Anteusra, ki mind addig legyőzhetetlen maradt, míg legalább a sarka a földet érinthette: Anteusnak, a magyar nemzetnek, Erdély az a drága földdarab, mely sarka alatt megmaradt. Sikerült, mert táborunkba menekült a nemzeti geniusz idealizmusa, Árpád vérének az a tipikus előnye, hogy ha szívünk megdobbán, villámgyorsan határozunk, szervezkedünk, a trikolor láttára egyek vagyunk. Sikerült, mert az európai események, melyek ketté szakasztottak, segítségünkre jöttek, s Ausztriának meghozta a meggyőződést, hogy a török kiverő Eugenius herezegnek mégis igaza volt, midőn kimondta: mán túl Ausztria sulypontja Magyarország.

S azt akartam mondani, hogy Erdély parányi magyarja, Erdély ifjúsága, légy büszke Erdélynek elválásától folytatott szerepére, apáid bátorságára, bölesességére: mert csak nemzeti vérünket képviseltük s mi tartoztunk képviselni, kiket Árpád ide a szerencsésebb pontra, a fellegvárba telepített.

Lehet, hogy az unio, a jobb idők felidézésének sikereiből bővebben vettem ki részünket, mint kellett volna; de az erdélyi mindig fellázad bennem, valahányszor hallom, olvasom, hogy az elválást Szapolyai hiúsága idézte elő, s a szolga lelkek ezt a nagy nemzeti hősünket, nagy államférfiunk diéső alakját sárral dobálják; ki ha koezkára nem veti fejedelmi vagyonát, fejét, nines erdélyi fejedelemség, s ha erdélyi fejedelemség nem lett volna, József esászár alatt igazat írt volna Herder, hogy száz év múlva, tehát most, a magyar nyelv, a magyar nemzet, már csak történeti emlék. Ez volt hitem hosszú életemen, ez a meggyőződésem az élet azon a magaslatán, melynek zajtalanabb levegőjétől tisztábban nézhetek végig

hazám történetén, melyből azt olvasom, hogy nem egyesek hiúsága, hanem pártoskodás szakasztott el. Pártoskodás mondom, mit bűnűl rónak azok, kik szeretnének szolgaságban látni. De a pártoskodás idealizmusát értem, mely az angolt whig és tory pártra osztja, mely Erdélyt külön szakasztotta, mely a magyar nemzetet fentartotta, de a véres kard hordozására, a nemzetet együtt látta.

Be akarnám végezni beszédemet, de észre kell vennem, hogy azzal, hogy az elválást egy szerenesés politikai sakkhuzásnak kívántam feltűntetni, nem feleltem a főkérdésre, hogy mért is tapsolt az unio kimondásakor a 48-as fiatalság?

A felelet igen egyszerű. Annak, mit a 48-as ifjúság még csak remélt: de a mit a 98-as ifjúság már élvez. A jelenkori Magyarország hajnalának. Annak, hogy megnyertük a kenyérmezei, kenyereink mezejének esatáját. De miután ez ünnepély nem az egyetemi ifjúság zártkörű ünnepe, egy rövid parabolával megvilágítom.

Képzeljük Árpádot egy ősapának, mintha mi lennénk harminczadik ízi unokái. Árpád Európa e paradicsom-kertjét, mint a hogy akkor szokás volt, fegyverrel megszerezte, s a Duna, Tisza s Erdély hegyi fekvése szerint, mint oszthatatlan birtokot, fiai közt kiosztotta. A fiuk, s azok unokái sok ellenség ellen megvédelmezték; de jött egy, melylyel szembe az apák elesetek s aggok, kiskorúak kezére került az ősi uradalom. Egyik szomszéd fegyveres szövetséget ajánlt, majd tótornak nevezte ki magát. Jóságigazgatót nevezett, azok gazdatisztket, azok le a bojtárokig akkora személyzetet állítottak be, hogy az elszámolás úgy fog kiütni, mint a Kolonics cardinalé, a Rákóczi árvák gyámjájé, hogy végül még az árvák tartoztak a gyámnak. S még ha ez a személyzet magyar lett volna!

A kiskorúak felnőttek, szerették volna átvenni a gazdaságot. Járják uradalmait, hát egy részét a kezelők már tulajdonuknak mondják. Benéznek az ősi házba, hát az indigénák pompásan lakomáznak, nekünk ha morzsa marad. Szeretnének haragnidni, de látják, hogy a népekkel így bánnak egész Európában. Azonban a nálunknál is hevesebb franczia betör, s mint már többször produkálta, maga ül az asztal mellé. Kik kevésbé értettek hozzá, lerántották a pompás terítéket. Mi, mint Európa legdinasztikusabb nemzete, tiszteletteljesen jelentkeztünk, jelentettük a tótornak, hogy

nagykorúakká lettünk, kérjük kezünkre őseink örökét, számadást sem kérünk. Jól van fiaim, esakhogy erről valami írást kell hogy csináljunk. Megesináltuk a 48-iki törvényeket, mely nagykorúságunkat kimondta, őseink örökét kezünkhöz boesátotta. Mert az unio által mind ennek birtokába jutottunk, ennek tapsolt a 48-as ifjúság, s ezt jubilálja az örökséget élvező 98-as ifjúság.

De ez az ünneplés csak úgy lesz méltó hozzánk, ha a most ünneplő ifjúság az ősi örökséget a jövő 48-asoknak bántatlanul számolja át. Ha erőinket fejlesztjük, szenvedélyeinket fékezzük, érzelmünket fokozzuk.

Mint a ki a 48-as ifjúságból majdnem utolsónak maradtam, átadom zászlónkat a 98-as ifjúságnak; tolmácsolni kívántam érzelmeinket, mi három szóban kifejezve annyit tesz: éljen a haza, éljen a nemzet, éljen a király!

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Cataullusból.

1.

A versgyártó Suffenus.

(XXII.)

Suffenus, a kit bizton ismersz, Varusom,
Művelt világfi, tréfás, kellemes nagyon,
S ezenkívül tömérdek verset összeír.
Ha többet nem, tízezret írt már, azt hiszem
S nem is vakart papírra, mint mások teszik:
Velin papiros, új a boritéka is,
Új hengergombja, szép vörös zsinórja van,
Vonalzott a papír s tajtékkötől sima.
De olvasd, a mit írt s e csinos, kellemes
Suffenust nyomba' kecskepásztornak hiszed,
Avagy kapásnak: oly egész más, mint előbb.
Hogy fejtsük ezt meg? ím az élezelő uracs,
S talán még annál is sokkalta finomabb,
Parasztabb lesz egyszerre, mint a sült paraszt,
Mihelyt költésbe fog és még sincsen soha
Oly boldog, mint akkor, ha verseket farag:
Repes a lelke és bámulja önmagát.
Tévedni persze ember sorsa; senki sincs,
Kit egybe'-másba' Suffenusnak nem találsz.
Mindenkibe oltott a természet hibát,
De mely hátunkon csüng, nem látjuk a batyut.

2.

Hálátlanság.

(LXXIII.)

Ne várd, hogy érdemet szülnek jó tetteid,
Hogy ember hálás lesz, oh többet azt ne hidd.
Hálátlan a világ, jó tettnek haszna semmi,
Sőt inkább bánatot és kárt szokott teremni.
Így jártam én: az bánt legjobban a világon.
Ki nem rég ezt rebegete: „Egyetlen barátom!”

3.

Sapphó után.

(LI.)

Boldog az, mint isten az én szememben,
S boldogabb is, ha szabad így beszélni,
A ki szemtől-szembe te veled ülve
Láthat örökké ;

Hallja oly édes nevetésed, engem
Minden érzék elhagy e gondolatra,
Hisz' ha csak látlak, ki nem ejthet egy szót
Lesbia, ajkam.

Zsibbadoz nyelvem, futosó tűz árja
Hatja át csontom, különös zugással
Két fülem esendül, szememet sötét éj
Árnya borítja.

Lásd, mi bajt szül a henyesség, Catullus!
Mily rajongóvá tehet a henyélés!
Sok királyt s dús városokat ledöntött
A henyesség már.

4.

A kívánság teljesültéért.

(CIX.)

Azt mondod, édes Éltem, bár szívünk szerelme
Örökké üdvöt adva mindig tartana.
Oh istenek! e szép szó vajha teljesedne,
Oh vajha lelkiből, őszintén szólana,
Egész éltünkön át, hogy híven elkísérne
E szent szerelmi frigynek örök üdvössége.

5.

Quintilia halálára.

(Calvushoz.)

(XCVI.)

Oh Calvusom, ha némi jól eső nyugalmat
 Szívünk keserve még a néma sírnak adhat,
 Vesztett szerelme hogyha szívünknek feltámad,
 Vagy elhunyt jó barátért sír bennünk a bánat :
 Kora hunytán oly bút Quintiliád nem érez,
 A mily örömmel látja, szíved mily hűség.

6.

A testvér sirja mellett.

(CI.)

Sok országon és sok tengeren átkelve
 Jöttem, édes bátyám, e szomorú helyre,
 Síri adományom hogy neked megadjam
 És néma hamvadhoz búcsú elzokogjam.
 Hamvadhoz, mert téged magadat kegyetlen'
 Elrabolt tőlem a sors érdemed ellen!
 De mint ős szokásul szent kegyelet tartja,
 Hogy gyászadományúl végye a sír hantja,
 Vedd bátyám, im ráhull öcsédnek a könnye,
 S isten veled, édes, légy áldva örökre!

7.

Lemondás.

(LXXVI.)

A jóra, mit tevénk, ha édes emlékeznünk
 S a hűség öntudatja boldogítja keblünk',
 Hitünk' hogy nem szegők meg, semmi frigykötéssel
 Embert rá nem szedénk az istenek nevével :
 Akkor Catullus, még sok öröm is fakad tán
 Meddő szerelmedből az élet alkonyatján.
 Hisz a mi jót tehet vagy mondhat másnak ember,
 Te mindazt megeselekvéd nemcsak szóval, tettel.

És mindazt háládatlan szívre vesztegetted :
Mért hát tovább kinozni, mért gyötörni lelked' ?
Mért nem tökélléd el, hogy visszatérj magadba,
S ne szenvedj minden áron, istennel daczolva ?
Nehéz elvetni rögtön ily hosszú szerelmet ?
Nehéz, igaz, de meg kell multhatatlan tenned.
Nincsen menekvés, míg e harcot nem vívád ki,
Lehet vagy nem, ki kell a síkra nyomba' szállni.
Ha irgalom forrása, istenek, ti vagytok,
S halandónak segélyt a sír szélén is adtok,
Lássátok szenvedésim és ha tisztán éltem,
Ne hagyjátok pusztulni gyilkos szenvedélyben,
A mely befészkelődött mélyen csontjaimba
Keblemnek minden üdvét tövestül kiirtva.
Nem azt kívánom immár, hogy viszont szeressen,
S becsületes legyen, nem, a mi lehetetlen :
Magamnak kérek, íme, gyógyulást e kórbul,
Adjátok ezt a húnek, istenek, jutalmul.

Fordította : CSENGERI JÁNOS.

Marchia Jakab

a hussziták inquisitora hazánkban.

(Második és befejező közlemény.)

A midőn III. Coelestin a szebeni prépostságot (1191.) kivette az erdélyi püspök fenhatósága alól, nagyon, de nagyon meggondolatlanul eselekedett. Az önállóság világiasságot szült; a nagy-prépostok pedig későbbben éppen úgy, mint az erdélyi püspökök, a királyi udvarban foglalatostkodtak s e mellett egyházi gondjaikat teljesen elhanyagolták. A papság elvilágiasodik s mindennek, csak hivatásának nem él.

A prépostság papjai ellen a pápához és a királyhoz érkező panaszok egymást érik.

Ezen panaszoknak tudható be, hogy azon alkalommal, a midőn Zsigmond egy „kis czímért“ Itáliában fáradozik, IV. Jenő pápa külön a szívére köti, hogy vizsgálja át jól az egyházat, tisztítsa meg a rossz papoktól, mert ezeknek a visszaélése már igazán tűrhetetlen.¹

Zsigmond visszatérése után — szokása szerint — nem késik ugyan hamarjában belefogni e munkába s így a botrányos szebeni dolgok sem kerülik el figyelmét, de a mulasztást helyreépíteni már késő volt. Különben ebbe is belefejt Zsigmond, úgy mint sok másba, s azt az egy-két rendeletet, a melyeket ez ügyben szétküldött, senki sem vette figyelembe.

Ezenközben a Moldovába száműzött hussziták rohamosan erősödtek. A hitbuzgalom oly magas fokot ért már el közöttük, hogy Erdélyt és az ország egyéb részeit térítőkkal telíték meg. Nagyon természetes, hogy az út Moldovából Erdélybe a szebeni prépostságon vezetett keresztül, a mely hely lassankint a husszita tanok melegágyává lett.

¹ Fejér i. h. X/VII. 490.

A moldovai hussziták között különös figyelmet érdemelnek Tamás és Bálint klerikusok, a kik Kameniezából menekültek oda híveikkel együtt.¹

Kamenieza Péterváradtól egy félóránnyira esik. Mindkét helyen nagyon elszaporodtak a hussziták s így Jakab dunai útjában talán itt akadt a legkeményebb munkára. A konokokkal szemben igen szigorú volt. Az élők elrettentéseül az eretnekek holttesteit kiásatta s máglyára rakatta; így Blasiust, a ki épen Prágában szívta magába a veszedelmes mérget s mindennek daczára Kamenieza plébánosává és Bács nagyprépostjává tudott felvergődni.² Ez a különös eset is eléggé jellemzi a helyzetet.

A Kameniezából Moldovába menekült két klerikus ezután, hogy könnyebben terjeszthessék a délvidéki és az erdélyi magyarság között a husszita tanokat, az ó- és az új-testamentumot lefordították magyarra.³ Így azután valóban nagyon könnyen hozzáférhettek a néphez, a mely nyomasztó helyzetében szabadulást várt az új vallástól. Ezenkívül rajongók sem hiányoztak, a kik meg éppen tárt karokkal fogadták a térítőket.

Eleintén csak titkon, barlangokban, sűrű erdők közepén, sötét pinezékben, elhagyott malomházakban éjnek idején gyűltek össze.⁴ A térítő husszita papok a titokszerűség segélyével — mely leginkább hat vala a tömegre — a legvégsőig felesigázták az elégedetlen jobbágyok szenvedélyeit. Erősen kifakadtak nemesak az egyház, hanem különösen a fennálló társadalmi rend ellen is. Az úrvacsorát pedig két szín alatt nyújtották hallgatónak.

A husszita tanok követőit eleinte erőszakkal akarják elnyomni; ezek azonban sikeresen ellenállanak, mire a politikai elvekkel kevert fiatal vallás kétszeres erőt ad az addigelé félénkeknek. Eldobják maguktól a titokszerűség fátyolát, a melynek leple alatt pedig eddig

¹ Valószínűleg Pécsi Tamás, a ki 1399-ben és Valentinus de Ujlak, a ki 1410-ben iratkozott be a prágai egyetemen. — Így adja ezt a bölcészetkari tanulók matriculájából Jirecek. Hunfalvynál, Az oláhok tört. II. köt. XV. jegyz.

² Hunfalvy i. h. II. 73.

³ V. ö. Régi Magyar Nyelvmélekek. Budán, 1838. I. II. rész. I—XXXII. II. és III. I—LVII. II. j.; Nyelvmélektár. Budapest, 1878. I. X—XV. II.; Horváth C., Nemzeti irodalmunk a reformációig. Budapest, 1891. 106. l.; Toldy, A magyar nemzeti irod. tört. 153.; Uj Magyar Sion 1880. XI. 3—6. 202. 209. II.

⁴ Bunyitay V., A váradi püspökség története. I. 257.

védve voltak; elhagyták a sötét zugokat s a templomokra vörös kelyheket festve¹ hitüket nyíltan megvallják.²

György püspök látván, hogy a baj napról-napra nő, 1436. május 8-án esaknem esdeklő levélben fordul Jakabhoz s az „égre“ kéri, hogy — mihelyt a váradi egyházmegyében elvégezte küldetését — azonnal jöjjön Erdélybe a ragály módjára terjedő felekezet kipusztítására.³

Ugyanekkor a klérushoz és a néphez is meleg hangon ír a püspök, igyekeztvén előttük feltárni a veszély nagyságát.⁴

Azon idő alatt — írja a püspök — a mig én a császári fenség személye körül különböző ügyekben foglalatoskodom vala, értésemre adják, hogy Moldovából bizonyos ragályos husszita eretnecség szivárgott az országba, a mely veszélyes tan hirdetői, mintha rühes juhok voltak volna, Erdélyben is nagyban elterjeszték a ragályt. A mig személyesen is közreműködhetünk ez ügyben, addig is a kitűnő Jakab atyát ismételve megkeressük, hogy hozzátok menne.

S Jakab atya hajlott is a püspök szavára, előbb azonban a váradi egyházmegyét akarta teljesen megtisztítani az eretnecségtől.

Erdélyben ezalatt a király engedelméből adót szedtek, hogy Jakab atya működésének a támogatására fegyvereseket állíthassanak ki.⁵

A nép nagy felháborodásban volt s már-már az egyházi személyekre törnek az elégedetlenek, a midőn Jakab atya megjelenik és rendet igyekszik csinálni.

Lépes György most szorgosan gondoskodik mindenről, hogy Jakab zavartalanul munkálkodhassék. Szigorú rendeletben tudatja

¹ V. ö. Lányi K., A Catholikus Clerus érdemei. 49; Bunyitay V., A váradi püspökség története. I. 260.; Bunyitay V., Szilágy megye középkori emlékei (M. T. A. T. É. 1887. XIII. kötetben). 23—24. II.

² Lukács Béla a budai Nagy Antal-féle zendülésről írván (Magyarország s a Nagy-világ [III. évf.] 1867. 27—30. sz.), tévesen azt állítja, hogy voltaképen csak Jakab hitette el Zsigmonddal, hogy az országban husszíták vannak.

³ Fejér i. h. X/VII. 808—809.; Katona i. h. XII. 739.; Szeredai i. h. 151.; Eder, Ad Felmeri 95. (Hiányosan).

⁴ Katona i. h. XII. 740.; Szeredai i. h. 152. Sz. egész terjedelmében közli a püspök e levelét, de datum nélkül; Katona 1436. május 8-iki datummal adja; tehát egyszerre kelt volna a püspök azon levelével, a melyet Jakabnak küldött.

⁵ Aschbach I., Geschichte K. Sigmund's, IV. 256.

tehát valamennyi „archidiaconussal, diaconussal, caplannal“ és a tizedszedőkkel, hogy Jakab atyát és melléje adott kísérfőjét, Kemeny (Kemény) Detre udvari káplánt, kükülli esperest, tisztelettel fogadják, nekik engedelmeskedjenek és mindenben segítségükre legyenek. Különben minden eszközt a szent férfiú rendelkezésére bocsát ő is, hogy az elterjedt husszita mérget teljesen kiirthassa.¹

Jakab atyában valóban nem csalódott a püspök, ő teljesen megfelelt a hozzá kötött reményeknek.

Alaptalan és megfontolatlan állításnak kell azt nyilvánítanunk, mintha Jakab atyának a máglya tüzén kívül semmi egyéb tudománya sem lett volna. Hiszen a durva erőszakot már előbb is megpróbálták, de az csak fellelkesítette a titkos tanok híveit s ha most Jakab sem művelt volna egyebet, minthogy a kézrekerült konkokat máglyára rakatja, úgy vértanúkat szerzett volna a husszitismusnak, a melynek Erdélyben egyébre már úgy sem volt szüksége, hogy diadala teljes legyen.

A dolog azonban egészen másképen áll. Jakabnak a pusztá megjelenése is óriási hatással volt a népre. A papok már hetekkel azelőtt a szószékről csak őt dicsőítették s egyáltalában mindent elkövettek, hogy az inquisitor isteni küldetésében senki se kételkedjék.

Némelyek áhítattal, mások csudálattal várták a „szent“ megérkezését, a ki csak úgy félig-meddig van már a földön s minden lépését Isten különös parancsára teszi.

S ez nem is olyan csudálatos valami, hiszen a nép hite nagyjában még napjainkban is ilyen naiv. A ki közülünk szem- és fültanúja lehetett már egy a nép nyelvén beszélő misszionárius prédikációjának és a hallgatók között az általa felkeltett nagy lelki mozgalomnak, vagy a vallásos fanatismus napjainkban is nyilvánuló nem egy jelenségének: azok — mondom — könnyen megérthetik

¹ Kemény J., *Diplomatarium Transilvanicum Supplem.* III. 1415—1453. 189—190. II. Kézirat az Erdélyi Múzeum könyvtárában C. III. jegy alatt; *Tud. Gyűjt.* 1830. IV. 26. Ezt a fontos levelet dátum nélkül találtam. A levél keltezési idejét 1436. nyarára (jul. vége, augusztus) teszem. György püspök 1436. május 8-án hívja meg Jakabot újrolag, tehát ez előtt semmi esetre sem íródott; Egy másik, május 10-én keltezett levelében (*Tud. Gyűjt.* 1830. 25. Kemény i. h. 188.) pedig Kemény Detre olyképen van érintve, a melyből világosan kitetszik, hogy Jakab melletti megbízatását csak jóval később nyerhette.

Marchia szereplését a husszitizmust csak a jobb anyagi helyzet megszerzésének a reményében követő hívókkal szemben.

Nem kellett Jakabnak valami nagy szónoki tehetséggel bírnia, egyszerű, de meggyőző és rábeszélő prédikációi elégségesek voltak arra, hogy a tömeg, a melynek a keblében még ott lángolt a régi hit, „a menyország biztos megnyerése fejében“ egész könnyedén mondjon le azokról a tanokról, a melyekből úgy is csak a földi lét terheit enyhíteni ígérő politikai és társadalmi czélzásokat értette meg s tette magáévá, a miket különben ezután is megtartott.

A segítségére rendelt bandériumokat mennyiben vette igénybe, a vagy tényleg csak ki is állították-e ezeket? nem tudjuk. Erre vonatkozólag semminémű adat sem maradt fenn, a mi inkább a mellett szól, hogy Jakab ebben a tekintetben, ha talán a fegyveres segítségre némileg támaszkodott volna is — a mit nem hiszek — nem élt vissza helyzetével, mert akkor ennek valami nyoma mégis csak fenmaradt volna.

Azokon a máglyákon, a melyeket oly sűrűn szeretnek vele felgyújtatni, csak néhány konok tanító-eretnek hamvadhatott el (bebizonyítani azonban ezt sem lehet, csak gondolni), azok is az inquisitor egyes intézkedései következtében olyan körülmények között, hogy haláluk által a husszita tanok iránti vonzalom helyett inkább elhidegülést keltettek.

Ebben áll emez inquisitor rendkívülisége és sikeres működésének a lehetősége, nem pedig abban, hogy nyelvén Cicerot, kezeiben pedig véres kardot hordott legyen. Jakab igazi inquisitori alak volt.¹

A másik vád, hogy ő a görögkeleti vallású oláhokat kegyetlenül üldözte volna, épen olyan alaptalan állítás, mint az előbbeni.

Ha már most bírálathoz akarjuk venni Jakab erdélyi szereplését, — a különböző feltevésekkel és találgatásokkal szemben erre szükségünk is van — úgy ne legyünk hát tekinttel sem János vá-

¹ Számos példát hozhatnék fel a Jakabot illető igazságtalan megítélések közül, de a hely szűke miatt ezt most elengedem, pedig nem volna érdektelen dolog. Csupán csak azt említem fel, hogy Hunfalvy éles szemét ezen oklevelek teljesen kikerülték, mert a többek között így ír: »őket (t. i. az erdélyieket) marchiai Jakab hittérítése nem érinti vala, ez a buzgó térítő a délmagyarországi hussziták ellen működött«. (Az oláhok tört. II. 91.)

radi püspök levelére, a ki talán egyházi létére részrehajló lehetett, sem az újabbkori feldolgozókra, a kik hiteles adatokra ebben a tekintetben sehol sem támaszkodnak, hanem forduljunk magához a néphez; ez lesz a leghitelesebb forrás, mert 1437. július 6-án egy független és győzelmes paraszt-had beszél, nem pedig a régi elnyomott jobbágyság.

Az 1437. jul. 6-án kötött egyezségnél a magyarok mellett ott vannak az oláhok is s a milyen alaptalanul mernek hi. atkozni a szent királyoktól nyert kiváltságaikra, ép oly könnyen felhozhatnák vallási sérelmeiket is, ha ilyenek egyáltalában lettek volna. Ilyeneket azonban még csak egyetlenegy, némi gyanút ébreszthető szóval sem érintenek.¹

De nem is érinthettek. A római katolikus egyház ekkor jobban kedvezett a görögkeleti vallásúaknak, mint bármikor azelőtt és azóta, mert a husszitákkal való egyesüléstől minden áron el akará őket vonni. A bási zsinaton az egyházi javak tizedét szavazzák meg arra a czélra, hogy a görögkeletiek követői könnyen és minden anyagi megerőltetés nélkül, az egyház költségén jelenhessenek meg a zsinaton; továbbá teljes búcsút enged vala az egyház mindazoknak, a kik e czélra adakoznak.²

S vajjon Jakab, a ki annyira szívéen viselte az egyház ügyét s a ki személyesen is értekezett a bási atyákkal, olyan tapintatlan lett volna, hogy a küszöbön álló béke daczára, a görögkeletiekkel szemben kegyetlenkedett volna?

A jul. 6-ki egyezségnél a magyarok egész határozottan követelik vallási sérelmeik orvoslását s a régi egyházi állapotok visszaállítását.

Ime tehát, semmi árnya sem maradt vissza a husszita tanok vallási jellegének, a győzelmes parasztok a régi egyház, a római katolikus egyház, áldásaiért esdekelnek.

Jakabban nem esalódott György püspök, visszavezette az a megtévesztett nyáját pásztorához, még pedig a haragvó pásztorhoz,

¹ Ezen egyezés, vagy jobban mondva béke-szerződés egész terjedelmében közölve van: Teleky J. Hunyadiak kora. X. 3—10; Jakab E. Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. 172—177. (Többé-kevésbé hiányosan még nyolcz helyen.)

² Bunyitai V., A váradi püspök-ég tört. I. 258—259. „Nálunk Vépi Péter váradi kanonok hirdette ki a búcsút“.

mert a kapzsi főpáp ilyen veszedelmek után sem tudott belenyugodni a rendetlenül fizetett tizedek elmaradásába. Jakab a felszínen úszó veszedelmes vallási tanokat teljesen kiverte a jobbágyság fejéből, de a beléjük szőtt politikai és társadalmi elveket nem, ezek oly alkalmas talajra találtak a vérig sanyargatott parasztság lelkében, hogy Jakab munkálkodása után is fennmaradtak.

A titokszerűség leplét oly hamar levető husszizmus nem volt még elég erős arra, hogy az erélyesen feltámadó régi hittel szembe szállhasson. Ha a husszita tanítók (papok) híveikkel továbbra is a homályban maradnak és így várják be a közelgő mozgalmat: ki tudja, milyen irányt adhattak volna annak s a lezajlott véres husszita háborúkat nem váltották volna-e fel újak s azt a szűk mederben lefolyt vérpatakot egy magyar Ziska vajjon nem változtatta volna-e vértengerré?!

Olyan kérdések, a melyekre bármiképen felelünk is, mindig bele kell abba foglalnunk Marchia Jakab nevét is.

Jakab tehát még elég jókor érkezett Erdélybe nemesak az ősi hit megvédelmezésére, hanem arra is, hogy megóvja a magyar társadalmat a csehországi rettenetes eseményektől.¹

A husszizmusnak a vallási színezettől teljesen megfosztott, de már el nem taposható politikai és társadalmi csirái a kiszarolt, elnyomott nép elégedetlenségében tápot nyerve, természetesen nem maradhattak következmények nélkül, sőt egyenesen itt kell keresnünk a következő évben kitört mozgalom gyújtó szikráit. A lázadás anyaga együtt volt már, de a kitörés a husszizmus közbejöttével még nem következett volna be oly hamar.

A nép azonban a forrongás tetőpontján is olyan higgadt, olyan józan gondolkozású volt, a melyhez foghatót az európai paraszt mozgalmakban egyáltalában nem találunk. Itt látszott meg igazán Jakab működésének az üdvös hatása.

Milyen szelíd hangú, a győztes parasztok részéről mennyi engedménnyel van tele az 1436. júl. 6-ki békeegyezség, mily magasan áll ez még a memmingeni parasztok tizenkét kivánsága fölött is, a

¹ Sem ide, sem máshová vonatkozólag nem tudom, mi alapon mondhatja Rupp Jakab (Magyarország helyrajzi tört. III. 222.), hogy benne a király legjobb szándoka meghiusult.

melyeket pedig a legmérsékeltőbb követelések közé soroznak s helyesen is.¹

Jakab magyarországi működésének legszebb része Erdélyre esik, s ez egyszerűs mind a legfontosabb, mert a mit Erdélyben tett, azt tulajdonképen az egész ország javára tette.

Jakab 1436. őszén távozott Erdélyből s rövidesen meglátogató még az eгри, kaloesai s a csanádi egyházmegyéket; ezután 1437. elején Henrik pécsi püspök meghívására,² a ki már előzőleg papjai meleg szeretetében ajánlá őt,³ a pécsi egyházmegyébe ment, a hol a husszita tanok mellett különösen az elvilágiasodott klérussal gyűlt meg a baja. De Jakab ilyen kényes körülmények között sem tévesztette szem elől kitűzött célját és egy perezig sem habozt vala a legnagyobb szigorral ostarozni a visszaéléseket.⁴

A pécsi egyházmegye papságának épenséggel nem volt ínyére Jakab szigorú eljárása, a ki mitssem törődve a klérus haragjával, istenes életre szorította őket, nem remélhetvén különben a nép között elért sikereinek maradandóságot.

S épez ez az oka annak, hogy az alsó papság nem mindenütt lelkesedett ő érte s nem az, mintha a néppel bánt volna kegyetlenül. Hiszen a pécsi püspökségbe többször is meghívja őt Henrik püspök, már pedig addigi szereplése után tisztában lehetett Jakab eljárásával, a mint hogy tisztában is volt, mert különben nem nyilatkozott volna oly dícsérőleg a pápához írt levelében Jakab üdvös működéséről.

Az ellenzék élén Simon archidiaconus állott, a ki, látván Jakab hajthatatlanságát az ő könnyelmű életükkel szemben, nem tudott más módot kitalálni a tőle való megszabadulásra, minthogy hazug gyanúsítások alapján egyházi átok alá vetette, mire a vele egyetértő papok a legtisztességtelenebb eszközöktől sem riadva vissza, az egyházmegyéből kiűzik őt.⁵

¹ V. ö. az 1837. július 6-ki békeegyezséget a memmingeni tizenkét ponttal (1525. márcz. 7.)

² Fejér i. h. X/VII. 881.

³ Koller i. h. III. 355.

⁴ A püspöktől a pápához küldött Jakabra vonatkozó dícsérő levél: Koller i. h. III. 356—358.; Katona i. h. XII. 770—771.

⁵ Katona i. h. XII. 860—863.; Fejér i. h. XI. 165.

A pápa nagy megbotránkozással veszi tudomásúl a történeteket s komolyan figyelmezteti a királyt, hogy a papság ilyen erkölesi hanyatlása még mindig könnyen diadalra juttathatja a husszita tanokat.¹ Majd kijelenti egész határozottan, hogy nemcsak Péceset, hanem Magyarországon mindenütt tiszteltetni akarja a Jakab küldetését.²

A király rögtön intézkedik ez ügyben; Jakabot pártfogásába veszi, Henrik püspöknek pedig sürgősen ír, hogy legott vizsgálta meg az ügyet, mert e nagy hibát minden ízében jóvá kell tenni.³

A vizsgálat ebben az ügyben lassan haladt előre. Zsigmond megindította ugyan, de a többit aztán az esztergomi érsekre bízta, mert neki az ország határain kívül volt dolga. Úgy látszik, Simonnak igen erős pártja volt s vele szemben erőszakkal nem sokra tudtak menni. Zsigmond már nem érte meg a per végét, a melyet talán épen azért vezettek oly lanyhán a pápa minden sürgetése dacára is, mert a király nem volt hon, a kitől pedig Simonnak legtöbb félni valója volt.

A hiba jóvátétele teljesen csak 1438. május 11-én történik meg, a mikor György esztergomi érsek megidézi Simont, a ki megjelenvén, ünnepélyesen beismeri vádjai alaptalanságát, mire Jakab megöleli a rágalmazót s nagylelkűen megbocsát neki.⁴

Albert király épen úgy, mint annak idejében Zsigmond, nagy tisztelettel viseltetik Jakab iránt, védelmezi a vádaskodásokkal szemben — mert ilyenekben soha sem volt hiány⁵ — s mindenképen gondoskodik róla, hogy valamiben hiányt ne szenvedjen.⁶

Jakabról még egy párszor ezután is megemlékeznek okleveleink, de már mind ritkábban. Így ott látjuk még a budai zavargásoknál, a mint a dühöngőket esilapíttatja; egy más alkalommal pedig arra kéri fel, hogy beszélne a lelkére a theologiát megvető (névtelen) dömés szerzetesnek, a mire ő örömmel vállalkozik is. Ez

¹ Fejér i. h. X/VII. 878.

² Wadding i. h. XI. 4.

³ Koller i. h. III. 359—360; Katona i. h. XII. 774—776; Fejér i. h. X/VIII. 856.

⁴ Koller i. h. 367. stb.

⁵ Katona i. h. XII. 880—882.

⁶ Koller i. h. 377—378; Fejér i. h. XI. 264.

alkalommal, mint piacensai bibornokot s mint a pápa németországi követét emlegetik.¹

Ez időtájt Jakab atya már nem is tartózkodott állandóan hazánkban.²

Miután magyarországi misszióját teljesítette, tehát itt többé valami különösebb szükség nem volt rá, a pápák a szentszék ügyesbajos dolgaiban majd ide, majd amoda küldözgették a kipróbált férfit, a kiben a diplomatai ügyesség sem hiányzott.

Vége is erőt vett az öreg barátón a honvágy és a ki egész életén át mindig idegen népeket szolgált s mint Krisztus katonája mindenütt otthon érezte magát, a hol szükség volt rá: most öreg napjaira visszament Itáliába, mint a hova mégis leginkább vonzotta a szíve. Lehet, hogy nem is az ő belső érzelmeit követte, hanem IV. Sixtus akaratát, a mennyiben a hiányos életrajzi adatoknak hitelt adhatunk.³

Nagyon természetes, hogy a milyen mértékben esökkent nálunk az a fenyegető veszély, a mely Jakabot egyidőre hazánkban oly fontos egyéniséggé tette: ép oly arányban enyészett az ő jelentősége is. Nehány év múlva (1439 után) már okleveleinkben csak elvétve akadunk a Jakab nevére. Csak a hagyományokban él még ezután egy darabig az emléke többé-kevésbé eltorzítva — mint a hogyan az inquisitorokkal rendesen történni szokott — de elég erősen arra, hogy a későbbi kétes értékű történeti feljegyzéseknek hibás alapúl szolgáljon s így meghamisítsa magát a történetet, mert ez a dolog nagyban hozzájárult a sokszor rosszakaratú íróknak a Jakabbal szemben tanúsított elfogultságához és ebből kifolyólag aztán az utókornak fekete színben kellett látnia azt az embert, a kinek pedig csak halálával tartozhatik.⁴

Egyelőre ennyit Jakab atyáról. A mondottakból — úgy hi-

¹ Bud. Szemle (újf.) III. 342.

² Épen ezért a pápa már 1439. folyamán a Marchia addigi hivatalában Joannes de Hungaria sive de Vaya-t erősítette meg. Nyelvemléktár, I. XIV.

³ Nova Off. i. h. 228.

⁴ A régebbi történetírók közül Katona emlékszik meg róla legméltánylóbban. I. h. XII. 749. . . . Libuit haec acta testimonioque, tametsi prolixiora, hic una serie repraesentare, ut clarius pateret, in quanto periculo tunc in Hungaria religio fuerit, quantumque huic Seraphici lumini B. Jacobo, qui tantis laboribus hoc ab illa periculum averterit, obstricta sit . . .⁴

szem — könnyen megalkothatja magának mindenki a nagy inquisitor valódi képét, a kiról oly rövidesen s e mellett még oly szigorúan, oly mostohán és idegenszerűen emlékezik meg a magyar történelem.

A husszitizmust illetőleg történelmünknek ezen kevésbbé kifejtett, de annál inkább összekúszált szálai közé nem akartam s nem is nyúlhattam mélyebben, csak annyiban, a mennyiben a legkimértebb határok között Marchia Jakab életének és működésének a feltűntetéséhez szükséges volt.

Jakab magyarországi működésének az összessége csak akkor lesz feltűntethető elfogadható számadatokkal, ha majd a magyar husszitizmus nagy kérdése egészen tisztázódik. Addig is azonban vegyük figyelembe Vadding Fridrik idevonatkozó megjegyzését, a mely némileg tájékoztatóul szolgálhat: „Nines benne semmi kétség, hogy Jakab nélkül Magyarország Csehország sorsára jut, de ő az inquisitio segítségével megsemmisítette az eretnekek minden törekvését s több mint ötvenötezer megtévesztett lelket adott vissza az igaz hitnek“.¹

Jakab 1476-ban, mint 85 éves aggastyán halt meg Nápolyban.²

Nemzetekkel tett jót s mégis hamarosan elfeledték mindenütt, csak Rómában nem. XIII. Benedek pápa 1726-ban, tehát harmadfél századdal halála után, a szentek sorába iktatta Jakabot, mint olyant, a ki egész életén át apostoli cselekedeteket művelt.³

¹ Fejér i. h. X/VII. 814.; Katona i. h. XII. 744 - 745.

² Nov. Off. i. h. 228. „Denique Neapoli, quo Sixti Quarti jussu, instante Ferdinando rege, profectus erat, extremo morbo correptus, ecclesiae sacramentis rite susceptis, anno millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto, aetatis octogesimo quinto, quarto Kalendas Decembris spiritum Deo reddidit“.

³ Nov. Off. i. h. 229. „Benedictus Decimus (Pontifex) anno millesimo septingentesimo vigesimo sexto Jacobum in sanctorum numerum retulit“.

Mező-Sámsond ősemberi telepei

(Maros-Torda vármegyében.)

- (Második és befejező közlemény.)

II. A „Pogánvári“ őstelep.

A Mező-Sámsond helységet délről határoló hegyvonalaton a 433 m. magas esúcs mellett elvezető szekérúton átkelve, 1 órai gyaloglás után elérjük a köznép által u. n. „Pogánvár“-t, mely nem egyéb, mint az erosióális völgyben kiemelkedő s neogén üledék alkotta „Pogánhegy“ nevű magaslatnak természetes úton képződött „szép kerekded kúppja“¹. Az elliptikus idomú és lépesőzetes lejtőjű, magánosan álló „Pogánhegy“ ezen esúcsa oly meglepően szabályos szép kerekded kúpot formál, hogy a környékről megpillantva bizonyosan mesterséges tumulusnak véli a szemlélő s csak tetejére kapaszkodva tűnik ki, miszerint ez természetes neogén alakulás. A neogén-korú geológiai alkatú földterületeken gyakran találkozhatni ilyenféle sajtáságos alakú képződményekkel, melyek mind a vizek működésének köszönhetik létrejöttüket.² Kétségtől a „Pogánhegy“ lejtőin heverő ősemberi edényeserepek hívták fel a köznép

¹ Új spec. térkép. Zone 19. Col. XXXI. Maros-Vásárhely lap.

Idézett térképlapon a „Pogánvár“ elnevezés a völgy éjszaki oldalát jelzi, holott ez csupán az eliptikus magaslatra vonatkozik. A térképen olvasható „Gogányhegy“ pedig hihetően „Pogánhegy“-et akar jelezni.

² Ilyen neptunicus halmok láthatók a Tordahasadék előtt az Aranyos folyó balpartján, továbbá Szék- és Mikola helységek (Szolnok-Doboka megye) határain, mely utóbbi községnél ugyancsak „vár“-nak neveznek 1—2 ilyen neogén-halmot. Dr. Koch Antal egyet. tanár úr Solyomkőnél (Kolozsmegye) említ hegy csuszamlás következtében festői csoportozattá gyűlt ezukorsüveg alakú kupokat. (Magyarázatok Kolozsvár vidéke részl. földtani térképéhez. 18 Zóna. XXIX. Rovat. (1: 75,000.) Magy kir. Földt. int. 1884. 15. 1.)

figyelmét már régi idő óta e hegyre, kik azt óriások egykori várának tartva, benne pinézébe helyezett kincset gyanítanak.¹

A Pogánhegyet egész körül völgymélyedés övezi, melyben észak és nyugat felől egy székérút húzódik el a hegy lábánál Mező-Bánd felé. Az egész Pogánhegy lépesőzetes lejtőkkel bír, melyek kiváltképen a domb délnyugati oldalán vannak inkább lefelé ferdülő keskeny lépesőkke vagy terrasseokká alakúlva. Ezen az oldalon 5 lépesőt számítottam meg s ezek között a 340—350 lépés kerületű Pogánvárdomb teteje alatti első lépeső -- melyen e számítást is eszközöltem — a legszelesebb. A terrasseokon a helynek igen-igen kedvező physiographiai viszonyait tekintetbe véve, az ősemberek örömeit telepedtek meg s a leletek tanúsága szerint a Pogánhegy déli és nyugati alkalmasabb lépesőzeteit megszállva, megalkották a jelen ismertetés tárgyát képező őstelepet. A Pogánvár magas kúpjának mindenik oldala meredek, tehát az kitűnő figyelő hely, természetes specula volt az őskorban, honnan a „földvár“ körüli kis völgymélyedés egészen belátható és könnyebben uralható is volt a Pogánvár telepesei által. A teleptől délkelet felé két egymáshoz közel fekvő, párhuzamos és alacsony dombvonal húzódik el, melyek között egy széles, szél ellen védett, könnyen járható völgyön a Mező-Sámsond és Mező-Bánd helységek között elterülő nagy „Hal-tó“-hoz lehet eljutni k. b. $\frac{1}{4}$ óra alatt. A tavat mocsarak, ingoványok, nádasok és kopár erdőtlen hegyek környékezik.² Az említett két dombvonalaltól délre még egy szintén jól járható völgyön lehet a tóhoz lemenni. A Pogánvár körüli magaslatok oldalaiából több forrás fakad a felületre, melyek a telepeseket a szükséges vízzel látták el. De a telep vidékének az előbbieken összesített kedvező physiographiai viszonyai közé számítandó még a Marosvölgy közelsége is (15 km.),

¹ Ethnographiai szempontból fölemlítendőnek tartom, hogy a környékbeli köznép hite azt tartja, miszerint a várhegy belső üregének ajtaja minden 7-ik évben kinyílik pár percig s ilyenkor ki elég bátor, sok kincset hozhatna ki onnan. Mondják, hogy régen egy ember bement oda, de becsukódott utána az ajtó s csak 7 év múltán jött ki onnan térdig érő fehér szakállal. (M.-sámsondi magyar embertől hallottam.)

² Hallomásom szerint a közbirtokosság e tavat lecsapoltatni szándékozik. Az esetleg előkerülő őskori tárgyak megmentése a tudomány érdekében a tulajdonosok részéről hazafias kötelesség leend.

a honnan — mint a minden időkben fontos marosvölgyi természetes útvonalról — származtak át a Mezőség dombos-völgyes vidékére a Pogánvári őstelep barangolni szerető őslakói.

A Pogánvárhegy felső részein a neogén agyag van a felületen s minél alább ereszkedünk, annál vastagabb a neogén agyag finom homokjával kevert szürkés-barna televényföld. Az ősemberi tárgyak a csúcson, valamint a magaslat déli és nyugati oldalának különösen két felső lépcsőzetén találhatók a legnagyobb számban; a harmadik fokon kevés, míg a 4-ik és 5-ik lépcsőn alúl már majdnem semmi sem fordul elő. A telepdomb északi és keleti oldala meredekebb, s itten nincsenek őstárgyak. Az alig 10—20 lépés keskeny lépcsők felszínén sok díszes edényeserép, kődarabok, ritkábban konyha-hulladék, esont-töredékek meg kagylóhéj-törmelékek gyűjthetők. Az innen ősrégészeti gyűjteményem számára haza hozott tárgyak és az ismertető leírás részére följegyzett adatok a következők:

Köszerek. Feketés quarzitból (kavics drb.) készült s csak nagyjában lesimított kőeszköz töredék darabja, melyen a homokkal végzett esiszolás nyomai világosan látszanak. Az eszköz faja nem állapítható meg. — Szürke szarukőből hasogatás által 3 oldalúra alakított, 7·5 cm. hosszú, egyélű vágószerszám. Teljesen ép példány. — Menilites szürke homokkő-kavicsból egyszerűen törés által alakított, 3 oldalú vágószerszám 7·5 cm. hosszal. Ép drb. — Őrlőfenék-követ 3—4 töredék darabot ismerek innen; 2—3-nak anyaga az edesági őstelep amphibol-andesit anyagával azonos kőzet, egynek pedig szürke breccia. Törő vagy morzsolókő csak 2 drb. került elő s ezek egyike amph. andesitből alakított, 12 cm. hosszú töredékes gabna-morzsolókő; a másik egy tömör, vaskos mállott, rozsdavörös színű ismeretlen kőzetből (and.? kavics) egyszerűen használatba vett szintén morzsolókő, melynek alsó lapján az őrlés okozta koptatódás, szélein pedig ütődések nyomai bizonyítják használatát. Alakja szabálytalan, semmi idomítást rajta észlelzetosan nem végeztek. Egy 9·5 cm. hosszú sericites-gneisz kavics darab hosszában történt kettéhasítása által teljesen kővéssé alakúvá lett, melyet bizonyos munkáknál ugyanolyan sikeresen szintén felhasználhattak. A telepen talált kőzetanyagok: vaskos fehér quarz kavicsok, quarzit kavics, szarukő, amph.-and. termés meg kavics darabok is, tömör, sötét andesitkavics, (3—4 féle and.) zöldes amphybolit, sericites-gneisz kavics, menilites feketés

homokkő (kavics), finomszemű és conglomerátos homokkő, s végül ezekhez járulnak neogén gipsz kristályok, limonit vesék, neogén homokkő, márga concretio és daccittufa (?), mint a telepen is előforduló helyi kőmateriák. Sem obsidiánt, sem silexet szorgos keresés által sem találhattam.

Edények. A Pogánvári őstelep edénytöredékei előfordulás és nagyság tekintetében mit sem különböznek más őstelepek eserepeitől, kiválóan jellemzi azonban a jobb égetésen és nagyobbára mind téglavörös színen kívül az edények nagy részén örömet alkalmazott egyszerű, de esinos ornamentica, mi által azok bármely ősrégészeti múzeum díszére válhatnak. A eserepek anyaga már a természettől elég bőven finom homokot tartalmazó, mind fazekas-korong nélkül idomított agyag, melybe egyetlen egy eserépnél sem láttam homok- vagy kaviesszemeket mesterségesen belekeverve. Egy finom iszapolásúnak látszó, kívül-belül egészen finom edényeserép anyaga inkább vajúkos fekete földből való lehet, semmint tiszta agyag. Az edények falainak rendes vastagsága 4—12 mm., ritka a 14—16 mm., legnagyobb és igen ritka a 3 mm. legkisebb vastagságú eserép. Az edények mindenike kívül-belül többé-kevésbé égetett volt; uralkodó színök a téglavörös, kevés a szürkés-barna s csak egy-két fekete színűt észlelhettem a gyűjtött, valamint a telepen látott eserepek között. Az edények pereme legnagyobbbrészt felfelé álló. Húsz peremtöredék között négy darab azonban kiválik egy különös, az őstelepek edényeinél nagyon ritkán észlelhető tulajdonsága által, mely abban áll, hogy a perem az edény oldalából 90° szöget megközelítő hirtelen elhajlással egész vízszintes irányú állást foglal el s az edény szája körül három példánynál 3—4 cm., egynél pedig éppen 7 cm.-nyire kiszélesedő gallért formál, mint a római urnáknál is szokott ez lenni. Az összegyűjtött 8 drb. edényfűl mind szabad kézzel idomított, többnyire széles, u. n. agyagszalag-fűl ellipsis alakú fűlnyílással. Semmi más fogantyút a telepen nem láttam. A fenék mind köralakú és lapos vagy sima (össz. = 10 drb.). A díszítmények az edények külső oldalfalain, a perem szélén, ritkábban a perem alsó és felső lapján (urnaszerű edény) lettek alkalmazva; edényfűlen pedig csak egyszer látható díszítés. Egyenes vonalak, veszzók s még 3 másfajú, alig néhány eserepen előjövő díszelem képezik a teljes ornamentikát, melynél figyelemre méltó, hogy ezek nem a szokott módon

összalakúlatban, hanem a peremeken mindenkor észlelhető veszző-diszítéstől eltekintve, mind külön-külön állanak a különböző edények eserepein. Leggyakoribb diszítések az egyenes vagy párhuzamos sorok, halszállka vagy faág alakok s párhuzamos átmetszések (hálódísz), kevesebb a veszződíszes eserép s igen alárendelt az egyenes sorú barázdákba bemélyített pont-dísz. Egy eserép mutat föl nád-szállal benyomott karikadísz, s ugyanesak egy eserepen találtam képviselve az u. n. lenesedísz, mely a lenesével azonos nagyságú és teljesen megegyező alakú agyagdarabkáknak az edény oldalaira egymás mellé rendetlen elhelyezésben rátapasztott halmazából áll, mint dombordísz. A görbevonalú szabaddézi rajz e telepen még nem lehetett ismeretes. Az edények általam megfigyelt töredékei között kisebb-nagyobb fazekak, urnaszerű edények, nagy tartó edények s egy tál is felismerhetők.

Konyhahulladékok. A esontmaradványok mennyiségét illetőleg a pogánvári őstelep sem különbözik a többi erdélyi dombtelepektől; itten is csak elvétve lehet sárgás-szürke színű és korhadt szövetű emlős állati esonttöredékeket találni, mészfehérré égett apró törmelék is kevés fordul elő, a kagylóhéj törmelék pedig ritkaság számba vehető. A telepen constatált őssállatfajok a következők: 1. *Equus caballus*. (L. egy zápfog töredék.) 2. *Bos taurus*. (L. néhány apró z. f. törm.) 3. *Cervus elaphus*. (L. alsó állkapcsi zápfog töredék az állsont megfelelő fogmedrében, továbbá egy kis agancsforgács.) 4. K. b. rókanagyságú kis emlős lábszár ízületvégesontja égetve és ezzel azonos nagyságú emlőstől származó koponyacsont egy kis darabja szintén égetve. 5. Kagylóhéj két törmeléke. Az egyik töredék felső záros párkányán látható 2 hosszanti lécze s egy másik töredék vastagabb héjszerkezete alapján az unio genus ismerhető föl bennök.

Egyéb tárgyak. Gabnaszemek és pelyva benyomatait mutató, dús homoktartalmú égett agyagnak téglavörös töredékei, melyek felületükön 5—24 mm. vastag átméretű hengeres favesszők és rudak benyomatait viselik. (Csak 3 drb.) Ezek tehát, mint agyagtapsztékok, már sövényfalú kunyhólakások használatáról tanúskodnak. Az ily agyagrögökben igen gyakran látható gabnaszemek hú benyomatai alapján nagyobb mennyiségű anyagnak tüzetesebb átvizsgálása által az ősember gabnanemeit lehetne meghatározni, mi ősembertani ismereteink érdekében felette kívánatos volna.

A telepen egy őseMBERI zápfog is fordult elő, melylyel a Pogánvári őstelep leleteinek leírását befejeztem.

*

Jelen közleményemnek a Pogánvári telepet illető része is bevégezve volt már akkor, midőn tudomásomra jutott, hogy Kővári László „Erdély építészeti emlékei“ cz. igen becses művének 59-ik oldalán szintén említi már a Pogánvárt Mező-Bándon. Minthogy valamely helyet a topographiai fekvés közelsége alapján kell egy község határába beosztani, tehát a Pogánvár nem Mező-Bánd, hanem a sokkal közelebbi Mező-Sámsond határához tartozik. Kővári a Pogánvárt az ismeretlen eredetű várhelyek közé számítja, annál örvendetesebb tehát nekem e telep ismertetése, mert általa Kővári-nak ezen bizonytalanságát tisztázhattam.

A Pogánhegy körüli alacsony dombokon nem akadtam őseMBERI tárgyakra. De Mező-Sámsondnak a két őstelepén kívül vannak még őskori lelethelyei, melyeket itten szintén megemlítek. 1. A Mező-Pagoesa és M.-Sámsond közötti „Bábakút“ nevű magas hegylapos tetőn egy 4—5 cm. vastag (pyroxén-and.?) örlő-fenekkő töredéket találtam, eszerép azonban ott nem került előm. 2. Voith M. úr Mező-Sámsond helységnek egyik „Moesár“ nevű kertjében állítólag obsidián szilánkokat és durva eszerépdarabokat is említett nekem találhatóknak. 3. A Dr. Mártonfi tanár által közölt obsidián szilánk aligha nem az Édeságyi őstelepről, míg a jáspis, szarukő és újabb obsidián szilánkokat általában nem tudni, hogy honnan kerülhettek napvilágra. 4. Téglás Gábor Mező-Sámsond általános névvel tokos vésőt említ a sepsi-szent-györgyi Székely-múzeumból,¹ melyet, sajnos, szintén nem lehet tudni — a gyűjtő, vagy ajándékozó felületessége miatt — hogy hol találtattott.

Következtetések.

Az előbbiekből elősorolt ősrégészeti adatokból az tűnik ki, hogy Mező-Sámsond vidéke s ezzel tehát a nép megállapítása szerint értendő szűkebb területű — mint egyedül helyesnek elfogadható —

¹ »Az erdélyi medence őstörténelméhez«. Orv.-term.-tud. Értesítő. 1887 évfolyam. Különlenyomat pag. 57. szám. 290.

Mezőség délkeleti része sem szűkülökődik ősemberi tanyákban és őskori tárgyak lelőhelyeiben. Mező-Sámsond ezen két őstelepén kívül a Moesár nevű helyen, valamint a nagy Haltavat környező magaslatokon idővel még újabb ősemberi lelőhelyek lesznek felfedezhetők; de általában az egész Mezőség igen hálás mezejét képezi az ősember-tani kutatásnak. Mező-Sámsond őstelepei a Mezőség keleti felén, a legtipicusabb mezőiségi konfigurációval bíró vidéken, a mezőiségi 3 nagyobb tószorozat közül a legkeletibb t. i. a mező-szent-márton — mező-kapusi tószorozat mellékén fekszenek, mely a telephelyek megválasztásának kétségkívül elsőrangú feltételét képezhette. A leírt két őstelep egymástól távolsága diagonális irányban 3 km. Az őstelepekről a Maros-völgybe leghamarább a Sárpatak és Maros-Vásárhely, illetőleg Maros-Keresztur helységek közötti folyószakasz irányában lehet kijutni. Teljes meggyőződéssel hiszem, hogy a telepések a Maros-völgyből szakadtak be a Mezőségre s tehát ennek történelem előtti benépesedése részben onnan történt, délről északi s keletről nyugati irányban terjeszkedőleg. Ennek alapján a Pogánvár hamarabb nyert őstelepülőkét, mint az Édeságyi telep, azaz a délibb fekvésű őstelepek idősebbek kell legyenek az éjszakiaknál. A Maros-völgyet főútvonalnak tekintve, hogy vajjon csak a Marosvölgy szolgáltatotta-e az őstelepülőkét a Mezőségnek s innen tovább a Kis- és Nagy-, valamint az egyesült Szamos folyók mellékeire, az a priori nagyon valószínű, sőt ha a Sebes-Körös, Nádas patak és Kis-Szamos folyók vonalán is történetelt bevándorlást elejtjük, úgy teljesen bizonyos az erdélyi felföld legrégebb őslakóinak csupán csak a Maros-völgyből történt átszármazása. Azonban ennek pozitív megállapítására gyakorlati tanulmányokon alapuló tapasztalati adatok is szükségesek, miből eléggé beláthatni, hogy az ősember-tan terén mily sok és érdekes tennivaló kínálkozik a haza földjének és általában az egész emberiség őstörténelme iránt önzetlenül érdeklődő kutatóknak. Minél több, de egyszersmind csak apró részletezősen és lelkiismeretes alaposágon nyugvó anyag-, illetőleg adat-gyűjtés lehet feladata a praehistoricusnak a jelenben valamint a közel jövőben és csak ezek alapján szabad majd nagyobb s általánosabb horderejű következtetéseket levonni az őskori emberiség történelméből.

Mindkét telep nem tartozik a nagy telepek közé, azaz sem területileg nem nagyok, sem leletekben — úgy ezek számát, mint

változatosságát tekintve — nem gazdagok, tehát ebből azt lehet kiolvasni, hogy e két telepen nem nagy néptörzs lakott, vagy még inkább nem hosszú idejű állandó tartózkodásra telepedtek meg itten, hanem bizonyosan valamely még mindig vándorló, nomád népesapatnak képezték ideiglenes tanyáját, vándorlásuk egy bizonyos idejű állomását. Lakásromok nyomai esekély számban kerülnek felszínre, tűzpadok agyagdöredékeire pedig nem is akadtam, melyek pedig valamely lelőhely telepminőségének megállapításánál a lelőhely nagyobb terjedelme és a leletek gazdagsága s változatossága után nem épen szükségtelen kellekül szolgálnak. A Pogánvár határozott dombtelep, de az Édeságyról ezt nem lehet mondani, mivel ez csak kevésfel fekszik fennebb a völgy talpától a lejtőn. Feltűnő, hogy e két szomszéd őstelep jellege elüt egymástól, nevezetesen az edények alakjában, anyagában, technikájában s legkivált az ornamentikában épen semmi hasonlatosság sem mutatkozik, miből következőleg lehetetlennek tartom, hogy e két őstelep maradványai egy és ugyanazon telepesektől erednének, mert az a néhány év, akár évtized, melyet az egyik telepen eltöltöttek, ily nagy különbségeket a praeistoriai korban és az elzárt Mezőségeen nem eredményezhetett. De még valamely nagyobb folyó — pl. a Maros- vagy a Szamos-völgyben, hol a könnyebb, tehát gyorsabb érintkezés inkább lehetséges volt, sem hihetem el az ornamentika s általában a keramika jellegeinek ennyire menő megváltozását, mert a műveletlen vad népek szokásaikat és jellegeiket ugyanazonos körülmények között még hosszú időközön át is alig változtatják. Igen gyakran pedig még az egymástól távol fekvő őstelepek keramikai tárgyai is mily meglepő hasonlatosságot mutatnak.

Az Édeságyi őstelepre jellemző a két typicus idomú kővéső, milyenek az erdélyi ősemberi lelőhelyeken lépten-nyomon előkerülnek. Őrlő- és törökő mindkét telepen található, jeléül, hogy az itteni telepesek már gabnatermesztéssel, illetőleg földműveléssel is foglalkoztak. A kaviesokat a Maros folyóból, vagy valamely közeli kaviestelepről kerítették, míg az őrlőkövek számára szükséges nagyobb kődarabok a terméshelyről lehettek a telepekre hordva. A Maros kaviesok andesitjei a Hargitából származnak s így tehát az ősember által a telepre hordott kaviesok már harmadlagos fekvőhelylyel bírnak. A ló, tulok és a szarvas mindkét telepen előjön; a két első

— melyekhez fogható csak a kurucz-labancz világban, meg a tatárjárás idejében találunk — beszél el; aztán tétováz ő is, midőn ide-oda kapkodnak az intézők; végül pedig, hogy megmentse a bukó nemzet becsületét, bűnbakot keres és talál ő is, mint a nagyobb becsület volna a nemzetre a végtelen gyöngeség, hogy egy ember bűne avagy hibája buktatja el, mint annak beismerése, hogy elesett a rossz vezérlet, sokak hibája, az anyagi eszközök hiánya, a túlnyomó ellenség és kimerültség miatt. Hisz a világsi fegyverletétel semmivel sem volt se jobb, se rosszabb, mint az 1711-iki a majtényi sikon!

Emlékirat jellegű tehát Gracza munkája is. S ha népkönyvet akart írni, úgy jól történt, hogy nem tudott történetíró lenni. Könyve kiváló népkönyv, andalító, lelkesítő, izgató, a mely fölkorbácsolhatja a szenvedélyeket, s ezzel erősítheti a nemzeti érzületet, tiszta hazafiságot. Nyelve magyaros, világos; örömmel olvashatják a kényes izlésűek is.

Mint népkönyvet, melegen ajánlhatom az érdeklődő nagy közönségnek.

Király Pál.

A cigányokról.

The Jew, the Gypsy and el Islam. By the late Captain Sir Richard F. Burton Edited with a preface and brief notes by W. H. Wilkins. London, 1898. 8-rét XX + 352. l. Az elhalt szerző arcképevel.

Mint a cím mutatja, e mű három részből áll. Az első, mely zsidófaló szellemben van írva, és a harmadik, mely a muhamedánizmust égis magasztalja, nem érdekelnek bennünket annyira, mint a második rész, melyhez, a kiadó állítása szerint, Burton 30 évig a világ minden zugában maguk a cigányok között gyűjtötte össze az anyagot. Oly jól beszélt nyelvüket, annyira beleélt magát gondolatjárásukba és annyira ismerte szokásaikat, hogy akárhányszor, mint honfitársukat üdvözölték őt sátoraikban. „Minek rajtad az a fekete kabát? Miért nem jössz el közénk? Hiszen te is a mi törzsünkben való vagy!” Ily szavakkal fogadták őt akárhányszor.

Ámbár az 1891-diki cigánynépszámlálás szerint Magyarországon „Phárao ivadékai“-nak létszáma egy néhány tucsat híján 275 ezer lélekre rugott, az a fejezet, melyet boldogult Hunfalvynek *Ethnographia*-jában nekik szentelt, egyike a leggyöngébbeknek könyvében. Az *Oláhok történetében* is hozzászólt a dologhoz, de abban sincs sok köszönet. Tudtommal nincs is nálunk még szakmunka, mely a tudomány mai színvonalán állna, vagy még csak közel is hozzá, ámbár a e'ganológiának van hazánkban több avatott mukása.

A cigányok bevándorlásának idejét illetőleg még csak ott vagyunk, hol Pray hagyott, hogy t. i. „circa annum 1417“ tűnnek ők fel hazánkban, mert a mit Lehoczky Tivadar közölt nemrég (1894.) a *Századok*-ban, nem állja meg a kritika próbakövét. Abból, hogy a leleszi konvent

írataiban 1377-ben egy Zigan nevű család neve fordul elő, még nem következik *szükségképen* az, hogy volt már nálunk akkor cigány. Nem lehetetlen, de sőt föltöte valószínű, hogy már volt; de az sem lehetetlen, hogy az illető család tősgyökeres magyar volt és nevét Zigan nevű falutól vette, mely nevet „az akkori írásmodor szerint“ bizonyára „Szigány“-nak ejtették ki, mint „Zalai“-t „Szalay“-nak, „ziv“-et „szív“-nek stb., de semmiesetre sem „cigány“-nak. Ha tud még más példát abból az időből Lehóczky úr arra, hogy nem a latin C betűt használták az i betű előtt (így: „Ciganus“) a mai „czi“ szótag megjelölésére, úgy jó szolgálatot végezne, ha azt közölné valahol.

Miután a cigányok — Miklosich bizonyítása szerint — már a XIV. század végén a szomszéd Oláhországban föltűntek és a Bataillard összegyűjtötte adatok szerint már a 15. század második évtizedének vége felé Észak- és Nyugat-Európa több pontjára hatoltak és minden bizonynyal Magyarországon vonultak volt át oda barangolásaikban: már jóval 1423. előtt kerültek volt be hazánkba, ámbár tudtommal magyar-honi okiratban csak ezen évben vannak először fölemlítve. Ez az a szabadság-levél, melyet Zsigmond királyunk állított ki László cigányvajda kérésére Szepesen április 18-án (datum in Sepus dominica die ante festum S. Georgii Martyris), még pedig magyar királyságának 36-dik-, római királyságának 12-dik- és cseh királyságának 3-dik évében, mint ez az okirat állítja, mely mind az 1423. év mellett vall s nem 1426. mellett, mint azt az okirat közlöje Oefele (*Rerum Boicarum Scriptorum* I. 21.) állítja. 1417-ben Szepesen pedig — mint Szalay László írja — azért nem állíthatta volna ki az okiratot, mert — mint arra már pl., ha jól emlékszem, Wisloczki is figyelmeztetett — abban az évben a király Konstanczban járt és máshol a külföldön.

Igaz ugyan az, hogy Kopitar és Pott szerint már Theophylactus, bolgár érsek a 11. század második felében is említ egy „Sicanoi“ nevű kóbor népséget és Corner magukat a cigányokat „Sicanos“-nak nevezi krónikájában, de ebből még korántsem következik akár az, hogy Johannes de Zigan „Phárao ivadékból“ vala, vagy az, hogy a Zigan nevű falvakat a cigányok után nevezték el. Kötve hiszem el Lehóczky úrnak azt is, hogy a cigányok keresztény templomot alapítottak volna Egyházas-Zigányon.

A mit Szalay és utána Hunfalvy Timur Lenkről állítanak és a cigányokról, az valószínűleg Borrow vagy más hasonló pongyola gondolkozású eiganologus útján került irodalmunkba, kik minden kóbor népre reáfogják, hogy cigányok. Így Hasse, a *Zigeuner im Herodot* szerzője, már Herodotosnál lát cigányokat. Bataillard szerint a Sánta Timurról szóló mese, e fejedelem élettrójának, Ahmed ibn Arab sah munkájában előfordul egy passus félreértésén alapszik, ki beszél ugyan egy „dair“ (nebulo, impur) és „Sáthir“ (scelerosus, vaurien) népről, de azt, hogy az illető gazfickók és gonosztevők cigányok voltak, sehoh sem állítja.

De a ciganologia nem fog zöldágra kerülni mindaddig, míg nem születik több Miklosich, ki nem csak jó nyelvész, de jó történetíró is és szigorubbán bánik a történeti anyaggal, mint pl. az előttünk fekvő munka szerzője, Burton, a ki ugyancsak gyöngé történetész. Így pl. Hunyady Jánosunk nála oláh-czigány és Zsigmond király természetes fia. Továbbá egy és ugyanazon Zsigmond nevű pécsi püspökről állítja a 206. lapon azt, hogy ez 1540-ben czigányokkal ágyugolyókat öntetett a törökök *javára* (for the benefit of the Turks), a 262. lapon pedig azt, hogy a golyókat 1496-ban csináltatta a törökök *elleni* harcra. A püspöknek — szerinte — segítségére voltak még a következő czigány előkelőségek „Zindelo király, Miguel és Andrew hercegek, Manuel és Juan grófok, Pedro nemes lovag és Polgár Tamás vajda.“ Az efféle adatgyűjtés arra az adomára emlékeztet, hogy midőn a nemrég elhalt perzsa sah először látogatta meg a különféle párisi gyűjteményeket, megkérdezte mindenkinek és minden dolognak a nevét és följegyeztetett mindent egy jegyzőkönyvbe. Midőn azután hazakerült, egy-egy rendjel jutott nemcsak a Jardin d' acclimatation és a palaeontologiai múzeum igazgatóinak, hanem a jeges medvének, a kengurunak, de meg a mammuth és plesio saurusnak is.

A mit Burton saját szemével vagy füleivel tapasztalt a világ mindenféle zugában a czigányok között, annak mint nyers, földolgozatlan anyagnak mindenestre némi hasznát veendi a ciganologia, vagy a mint ő jobban szereti a „csingánologia“, de „Phárao ivadékai“-nak történetét ő csak összekuszálja, nem tisztázza.

Különben is dolgozatának zömét polémia képezi, melyet a többször idézett Bataillard Pál ellen folytat, ki még 1875-ben, egy az angol „Academy“ hoz intézett levelében Burton tyúkszemére lépett. Bármenynyire haragudott is meg reá szerzőnk, Bataillardnak eltagadhatatlanul megvan az az érdeme, hogy nem ismétli szajkó módjára, a mit elmondott már előtte valaki, hanem kutat, keres és — a mi fő — meglátolja adatait.

London, 1898. május hó.

Kropf Lajos.

Vidéki emberek.

Irta : Petelei István. Budape-t. Athenaeum. 1898. 8.r. 153 lap.

A múlt nyáron jelent meg egy meglehetősen közepes értékű verskötet, a melyről mégis sok szóbeszéd esett — vagyis inkább a Beöthy Zsolt előszaváról

Beöthy Zsoltnak az aesthetikai álláspontja alkotja azt az átvezető hidat, a mely Gyulai Pálnak felfogásától az élethez, az irodalom gyakorlatához átvezet, s így csak nagyon természetes, hogy mindenki a legnagyobb érdeklődéssel várja, mikor ilyen hívatott ember nemcsak újabb irodalmunk elnemzetlenedésének, hanem egész modern irodalmi

fejlődésünknek mondhatni alaptörvényét véli felfedezni. A város és a falu adja meg szerinte a költészet alaphangját, a nemzeti irány a falu költészete, az idegen a városé. Eltekintve attól, hogy a törvény nem egészen új, mert implicite benne foglaltatik Taine nagy elméletében, a melylyel a szellemi fejlődés minden irányát és fázisát, a művészettől a történelem bölcsesletéig mechanicus úton megmagyarázni iparkodott, nem is kimerítő, mert nem fejt meg mindent, a mi különben természetes is, mert kevesebb determináló elemet vesz fel, mint Taine Hypopolit, a kinek elmélete a maga egészében szintén nem vált be, noha a környezetben kívűl mindenütt kutatta a fajnak és a történelmi intézmények hatását és befolyását is. De hát ugyan, hogy kerülnek ezek a meglehetősen ismeretes dolgok a Petelei István könyvének ismertetése elé?

Azon a jagon, hogy Petelei könyve címének a megválasztásában és a kötetében összegyűjtött elbeszélésekben is ennek a tanításnak látszik hódolni. Az ő felfogása szerint is a vidéki levegő, a kisvárosi élet a maga számtalan aprólékos hol unalmas, hol vonzó sajátágával, minden szunyogot elefánttá fújó nagyozásával egészen más fajta embereket terem, mint a nagyváros örökös zajával, ideges és izgatott lármájával. Csakhogy ez a vidék, a mely ilyen hatalmas különbségek kifejlődését elősegítette, — de a világért sem egyedül vitte végbe — a legrövidebb idő alatt a multhoz fog tartozni, melyet lelkünk jobbnak tart, mialatt sóvárogva várja a jövőt. A polgárosodásnak mindent nivelláló áramlata lassanként elhat mindenhova, eltünteti a faji és helyi különbségeket, mert a hol a vasútnak sípja egyetlen egyszer is megszólalt, az a föld már félig a cosmopolitismus birodalma.

S ebből a szempontból fogva fel a dolgot, bizonyára hálás és Petelei izmos tehetségéhez nem méltatlan dolog volna, ha ennek a pusztulásnak induló kicsiny, de érdekes világnak a képét iparkodnék megrajzolni. Csakhogy itt megint az a nehézség, hogy a novella terjedelménél és sajátágainál fogva egyáltalában nem alkalmas erre; oda epos, vagy a modern kor megváltozott szükségletét tekintetbe véve, regény kell. A novella legfőljebb egy-egy tyrust rajzolhat, kisebb kört festhet, de egységes, erkölcsi felfogást, szellemi és anyagi életet egy képen szemléltető világ képet adni nem tud, bár ha annyira subjectiv és sajátos írónak, még oly művészi keze is vezeti a tollat, minő Peteleié. Elbeszéléseit valami elemezhetetlen hangulat lengi által, a melyből, hol az erdélyi hegyek üde levegője csap felénk, hol a világ és emberek gyarlóságait hidegen szemlélő ember megfigyelése lép előtérbe, máskor ismét az emberszeretet meleg hangjai ütik meg fülünket, s mindezekkel együtt vagy tán bennük, ott van az írónak eredeti, rögtön felismerhető egyénisége, a mely éppen úgy megnyilatkozik rövid szaggatott mondataiban, mint a hangulatokban, melyeket érzékíteni törekszik, s a történetekben, melyek lelkét lekötik.

Annyi bizonyos, hogy ezek a „Vidéki emberek“ nem közönségesek, sőt talán némelyek egyszerű, kisvárosias külsőjük alatt hypermodern történetek hőseivé vagy hősnőivé lesznek, de Petelei erős tehetsége akkor is innen tartja őket a jó ízlés és lélektani valószínűség ma már — fájdalom — oly könnyen átugorható sorompóin.

Istenem, de sok nyomorú ember élhet manapság a nagy városok poros, egészségtelen légkörében, mikor a vidéki emberek közt is annyi a lelki beteg!

A Nagy Lidi ura félkegyelmű lett, minek utána a felesége megszökött egy százsz kancellistával, s minthogy az ilyen fajta megháborodottak eszmés emberek szoktak lenni, neki lát, hogy kitaláljon olyan vasszekeket, a melylyel elmehet a feleségéért. A mikoron pedig megnyitják a vasutat, csak ez jön az ajkára: „Nézd csak nézd, a gazemberek kitalálták“ s arcczal előre bukott abban a pillanatban a havas földre.

Pánczél Józsi, a szöcs, hogy *Ö. T. O.* szakaszvezető lehessen és e díszes állásnak kellőképen megfelelhessen, elhanyagolja mesterségét, feleségét, s gyermekét is majd hogy elemészti, s épen csak az utolsó perczben tér magához, s eladhatja mindenét, még a tűzoltó sisakot és a kis csinos börtokos baltát is, mert hát ha citromot rendelnek — hát citromot kell venni.

Tar Katicza kevés észszel megyen a *Tarvászári búcsú*-ra, s azt a keveset is ott hagyja, mikor keservesen látja és hallja, hogy álmainak és a szabadságnak diadalmas hőse micsoda útszéli, köznapi emberré lett, s ő hozzá, harczainak részeséhez nincs más szava, mint: „Féljen a hüléstől!“ Egy-egy ilyen csattanós fordulatban nagyszerűen érzékelteti Petelei a költészet és prosa, élet és ideál közt való áthidalhatatlan ürességet.

Ugyancsak ezekhez sorozhatjuk *Az Eliz nevenapja* címűt is, mely lélektani alapvetés és indokolás tekintetében meglehetősen gyengén áll, és noha a történet valószínűnek épen nem mondható, mégis érezük benne a művészi realismus bélyegét, a mely Petelei minden sor írását jellemzi.

Tagadhatatlan, hogy ez a társaság meglehetősen szomorú, eltekintve attól, hogy 3 novella halállal is végződik. Csendes monománikusok, a kik eltépték mindazokat a szállakat, a melyek lelküket s velük együtt életüket a külső világhoz kötötték, szemük mindig belsejükbe néz, noha az a külön képzetvilág, melyre szemük folyvást irányul, reájuk nézve tapintható, érzékelhető valóság.

A lemondásnak és megnyugvásnak csendes melancholiája az, a mi a kötetnek ezen darabjait olyan közel hozza szívéinkhöz, s a magasabb színvonalra, nemesebb hatásra való törekvés, a mi a tisztultabb izlést Petelei előtt hódolatra készíti. Történetei, ha mindig nem is új motívumokon épülnek, egyéni előadása révén érdekesekké, sőt

mondhatni újakká válnak. Így az *Esős alkony* egyszerű visszaemlékezésén keresztül nagy ritkán megcsillan a humor derűje, a melynek egyik elemét, a csendes, resignált melancholiát e kötet Peteleit jellemző tulajdonságai egyikének vallja. A *Kaland* azt az egészen nem új történetet mondja el, miképen menti meg a már-már elbukó nőt az anya, a kit kis gyermekének öntudatlan gügyögése kelt fel benne, (Benedek Eleknek olvastam nem régiben egy tárczáját, csakhogy ott az anya helyett az apa szerepelt, s a kisedel gügyögése helyett arczképe.) Ugyancsak az anyai érzésnek majdnem apotheozisát nyújtja *Az édes anya* című kis rajzban; az igazi anya fiáért mindent feláldoz és gyermeke emlékének kedvéért mindent megbocsát, még azt is, hogy egyetlen gyermekét elrabolták tőle. A *Szigetvári vértanúk* satirikus rajznak készült, noha a költő mély kedélye itt élét szegi a satira csipkedésének s evvel együtt csattanójának.

S m'g ez a mély kedély egy részt az érzések és benyomások felfogását mód felett megkönnyíti, addig ugyan ebben látom másrészt annak okát, hogy könyvét végig olvasni egy folytában kissé fáradságos; a mély kedélyű ember rendszerint tartózkodó, s csak nagy nehezen tudja rábírní magát, hogy feltárja lelkét mások előtt; s ezen általános tulajdonság a költészetben úgy nyilvánul, hogy a cselekvény csak nehezen, több gázlón keresztül indul meg, s gyakorta megakad, mintha a költő habozna, vajjon nem-e profanizálása lelki világának, mikor mindeneknek megmutatja az értékes gyöngyöket, szíve fájdalmanak szülőiteit. Ugyancsak ebben vélem én megtalálni okát annak, hogy e kicsi elbeszélésekből teljesen hiányzik a drámai élet mozgalmassága, s ezt az epikai szélesség helyettesíti, a nélkül, hogy pótolni tudná, mert nincs meg bennük a széles epikai mederhez megkivántató hatalmas folyam.

Egyetlenegy darab kivétel egy általános szabály alól, nevezetesen a *Két fehérnép* nevet viselő, mely elevenség, érdekesség tekintetében messze társai fölé emelkedik, mozgalmos képei egymásután vonulnak el szemünk előtt, noha mélység tekintetében *Nagy Lidi urával* nem ér fel. De különben ezek a generalizálások meglehetősen meddő és hiába való dolgok. Egy igazi mű alkotás sokkal több rejtett fonálból készül, sem minthogy ilyen futólagos szemlénél a készen levő kelmének finom, inponderabilis szálait meglelni és meglátni lehetne.

Áll ez különösen Petelei Istvánra, kinél minden szónak meg van a maga jelentősége, s szinte magunk előtt látjuk az író, a ki, valamiképen a színeknek a képíró, úgy ő az egyes szavaknak a hatását a legnagyobb műgonddal mérlegeli. S a mai gyors munka korszakában talán a legnagyobb dicséretnek közül való, a mit íróemberre el lehet mondani.

Erős, sajátos egyéniség, a kinek meg van a maga sajátos nyelve is, a melyet nem a Lipótvárosban tanult! Nemzeti érzése lelkének

egyik alaprétege s jól esik — most a jubilaris esztendőben — egy-egy visszaemlékezést hallanunk a nagy időkre, a szabadságharcz dicső napjaira.

Megfigyelései aprólékosak, de jellemzők és egyúttal művésziek. Embereit számtalan apró vonásból építi fel, a melyek azonban egy-ségre nem mindig olvadnak. Jellemzésül érdekesnek találom ideiktatni: (A székely ember) „Tempósan kihuzta a papirba pakolt dohányját, azt lassan kibontotta s elsimította a papir rücskét; óvatosan megtömte a pipáját, óvatosan gyújtotta meg a bűdös gyufát s gyöngö füstöt szíva, barackot vetett a szőke gyermek kobakjára, a szomszéd asztalhoz szólt a gyalázatos útról“ stb. Leírásai néhol kissé holtak, de másutt (Esős alkony) valóban költőiek.

Ha e vázlatos ismertetésemben bármily halvány képet sikerült adnom Petelei sokoldalú tehetségéről, nem végeztem teljesen hiábavaló munkát; a ki megismeri, megszereti,

Kunfi Zsigmond.

A Talmud.

Kulturtörténeti és biblikus tanulmány. Irta *Huber Lipót*, theologiai tanár. Budapest, a szerző tulajdona, 1897. X + 280 lap, 8r. Ára 2 fnt 50 kr.

A kalocsai érsek ismert áldozatkészségének köszönhetjük, hogy irodalmunk olyan munkával gazdagodott, mely tárgyánál fogva a legérdekesebbek és legtanulságosabbak közé tartozik, sőt a mi viszonyaink között épenséggel hézagpótlónak mondható. Ismertetve volt ugyan már a talmud magyar nyelven is, épen ebben a folyóiratban (1892. és 1893-iki évf.) és még előbb a Magyar-Zsidó Szemlében (1884-iki évf., Hochmuth Ábrahám értekezése). De míg ama munkálatok, noha a talmudnak szintén minél több oldalról való bemutatására törekedtek, rövidebb terjedelműek voltak és zsidó vallású szerzőktől származtak, addig a jelen munka terjedelemre jóval meghaladja elődeit és keresztény, még pedig katolikus theologus tollából folyt. Ez pedig különös érdeket kölcsönöz a könyvnek, mert a talmud a kultusz és ritusz dolgában még ma is elsőrendű, de mindazonáltal csupán közvetett forrása a zsidók vallásos gyakorlatának, míg a polgári élet vonatkozásaiban teljesen érvényét veszítette. És épen mivel ebben a folyóiratban volt már szó a talmudról, a zsidóknak — Apácaival szólva — „ezen összefoglaló és autentikus bölcsességéről“, ismertetjük itt jelen munkát már az audiatur et altera pars elvénel fegva is.

Ugyanezért azonban felmentve érezzük magunkat tartalmának részletes bemutatásától s annak csak vázlatát kívánjuk adni. A könyv két részből áll. Az első (az egésznek $\frac{4}{6}$ -e) az úgynevezett *hagyományos* vagy *szóbeli* tannak, melynek ellentéte az *írott* tan, azaz az ó-testamentum és a mely később szintén írásba foglaltván, a *talmud* és

midrás irodalmát alkotja, keletkezését és fejlődését igyekszik bemutatni. Ezután a talmud alapvető része, a *misna* tartalmának egy kissé szegényes ismertetése következik, majd pedig előadja, hogy a misna alapján mint keletkezett annak értelmezése és betetőzése: a *palesztinai* (vagy jeruzsálemi) és utóbb a *babyloni gemára*. Ehhez csatlakoznak a talmud methodologiájára vonatkozó, némiképen hiányos szó- és tárgyi magyarázatok. Beható méltatással szól ezután a talmud tartalmának két főeleméről, a *halákáról* és *agádáról* (szerző Strack és mások nyomán így írja: haggáda, de ez a kifejezés már le van foglalva a zsidóknak a *peszáh*-ünnep estéjén használt krónikás és imádságos könyvére). Ehhez csatlakozik a talmud írásmagyarázatának, stílusának és nyelvének ismertetése, majd egy nagy szorgalommal összeállított fejezetben képet nyerünk ama kor iskolaügyének bámulatos szervezetről és ama végtelen tiszteletéről, melylyel a tudományt és annak képviselőit környezték Jézus korában. A következő fejezetben olvashatjuk, mit tartanak a zsidók a talmudról, egy másikban keresztény szempontból méltatja azt szerző, a ki ismerteti a talmud viszontagságos történetét is és minden szükségeset elmond annak kézíratairól és nyomtatott kiadásairól, fordításairól stb. Külön fejezetet szentel végül annak, hogy kimutassa, mint vélekedik a talmud a nem zsidókról. A második részben, ötven lapon, kellő tapintattal megválogatott szemelvényekben próbákat ad szerző a misnából és gemarából, melyek teljesen megfelelők abban az irányban, hogy bepillantást engednek a talmud végtelenül tarka tartalmába, de ki nem elégitenek azért, mert fogalmat sem képesek nyújtani a talmud sajátosságairól a nyelv, a kifejezőmód, a gondolatmenet stb. tekintetében. Szerző kissé nagyon modern formába öltöztette fordítását, sőt többször nem annyira fordítás, mint inkább parafrázisa a kétségtelenül nagyon nehezen visszaadható eredetinek az, a mit a szemelvényekben nyújt.

Mindezzel azonban korántsem merítettük még ki könyvünk tartalmát, mely voltaképen két egymástól különböző rétegből van össze-téve. Az egyikben a talmudra vonatkozó ténybeli adatok vannak nagy szorgalommal összeállítva, még pedig általában a tudományos kutatások eddigi eredményének megfelelő pontossággal; a másikban pedig szerző a közölt tényekhez megjegyzéseket fűz, melyekből az ő véleménye derül ki a felvetett kérdésekről. Csakhogy a két réteg nem mindig fedezi egymást szorosan, gyakran van hézag a kettő között és azért szerző ítéleteiben nem egyszer történnek félreccszamlások. Ezeknek okát mi távolról sem keressük szerző részéről eredő szándékosságban, hanem abban a körülményben, hogy az író nem hatolt még kellő mélyen tárgyába. Képes volt ugyan a tényeket híven regisztrálni, de kutatásait nem végezte annyi önállósággal, hogy független ítéletet mondhatott volna minden pontban. Nem kissebbítése ez a szerző művének. Olyan nagyméretű munka volt e könyv megírása, melyet csak a talmud ismerője tud kellően méltatni s a melyben nem fogja őt egyhamar túlszárnyalni egy pályatársa sem.

Más van a dologban.

A keresztény világ megszokta, hogy a talmudban lássa azt a botránkövet, mely a zsidókat az egyház kebelére való megtérésben gátolja. Pedig nagy tévedés ez, melynek ma ép oly kevéssé van alapja, mint századokkal ezelőtt. A *karaiták*, a zsidóság egyetlen szektája, épen azért váltak ki, mert nem akarták elismerni a talmud érvényességét, de keresztényekké még sem lettek. És hányan vannak maup zsidók, a kik elfordultak a talmudtól s a kereszténységre még sem térnek át. Mint egy Janus-fő, mely más-más arcot mutat, a szerint, hogy melyik oldalról szemléljük, a talmud is más színben tűnik fel a keresztény állásponttól, mint a zsidóknak. Vagy saisi képhez hasonlíthatjuk, mely, ha leemeljük róla a leplet, nem azt mutatja, a mi valóban, hanem a minek gondolatban elképzeltük. Nagy lelki erőre és ritka objektív ítélőképességre van tehát szüksége annak, a ki széttörve a bilincseket, melyekbe az előítéletek verték szellemét, elfogultság nélkül próbál a talmud megismerésébe behatolni. A kik erre keresztény részről az idők folyamán vállalkoztak, mindössze is kevesen voltak. Egy pár név az egész, mely itt szóba jöhet: Reuchlin, Buxtorf, Apáczai, Wagenseil (a fordulása előtt), Delitzsch, Strack, Wünsche. A mint látjuk, szinte csupa protestáns, a minek az a magyarázata, hogy katolikus részről alig foglalkoztak tudományosan a talmuddal. Azok közé, a kik menten minden rosszakarattól fogtak hozzá a talmud tanulmányozásához, méltón sorakozik a mi szerzőnk, a ki álláspontját ezekkel a szavakkal jelöli meg (VIII. l.): „A modern antiszemita tendenciákhoz pedig könyvünknek nincsen semmi köze, a minthogy a tudomány, ha tudomány akar maradni, nem is ismer sem antiszemitizmust, sem filoszemitizmust“. Szerző ezen elvi álláspontját valóra váltotta. Könyve szelvében tükrözi azt a törekvést, hogy igazságot szolgáltatson a talmudnak, melyben oly „sok jó, épületes, szép és igaz dolog“ foglaltatik (216. l.), melynek „mélyén sok drága gyöngy rejlik, értékes kincsek hevernek eltemetve, várva, hogy a tudós buvár felszínre hozza őket és értékésítse“ (5. l.). Szerző egyáltalán nem tartózkodó véleménye nyilvánításában, minden szava férfias nyíltságot árul el. Csak egy van, a mi határt szab neki is a teljes objektivitás magaslatára vivő útjában és ez a katolikus dogma, melylyel sokszor látja ellentétben levőnek a talmud nyilatkozatait és általában a benne érvényesülő egész világnézetet. Szerző hithűségét és ragaszkodását vallása tanaihoz csak tisztelni tudjuk; értékes garancia ez egyúttal arra is, hogy a mi jót és szépet az oly sokaktól gyalázott ősrégi irodalmi emlékről elmond, való igaz az utolsó betűig. De többször hangoztatott kifogásai is nagyobb súlylyal esnének a latba, ha ítélete szabadságában nem korlátoztatná magát egyúttal a majdnem szintén dogmává vált azon fix ideától is, hogy a talmud az oka a zsidók esőkönnyös vonakodásának a kereszténység felvételétől.

Ez a magyarázata annak, hogy szerző, miután könyvének számot helyén határozott dicsérettel emlékezett meg a talmudról, végső ítéletés felőle ezekkel a szavakkal foglalja össze (216. l.): „a világosság és sötétség, a fény és az árny aránytalanul van benne megosztva; a sötétség több és erősebb, mint a világosság.“ Még a talmud barátai is meg lehetnének elégedve azzal az elismeréssel, mely ebben a gáncsban foglaltatik, mert minden részében kifogástalannak, tökéletesnek nem tartják ők sem. És másrészt hányan vannak, a kik a talmudról nyilatkozván, a dicséretnek egy szavát sem találták számára, ellenben a szidalmaknak egész szótárát halmozták reá. De bármily elfogulatlanul tekintjük is a talmudot, szerző állításának mégis inkább az ellenkezőjét találjuk beigazolvva. Ámbár voltaképen egyikünknek sincs igaza. Mert lehet-e egyáltalán ilyen arithmetikai formában ítéletet mondani spekulatív dolgokról? A gondolkodás tudományában ma már nem járja a matematikai bizonyítás!

Részletekbe itt annál kevésbbé bocsátkozunk, mivel már egy más helyütt megjelent ismertetésünkben is több észrevétellel kísértük a munkát. Csak egy pontra figyelmeztetünk még. A talmudot méltató munkában lehetetlen, hogy szó ne essék a zsidóságról is. Hiszen a talmud egyik legkifejezőbb monumentuma a zsidó szellem produktív képességének és keletkezése a zsidóság történetének egyik legemlékezetesebb korszakába esik. Nagyon sokan azonban abban a téves hitben vannak, hogy a talmud a zsidóságnak egyedüli, legfőbb és teljesen adaequált kifejezése, más szóval, hogy talmudizmus (a mint mondani szokás) és zsidóság egy és ugyanaz. Pedig ezt hinni óriási tévedés. A mester-rásüti ugyan minden művére egyéniségének bélyegét, de azért a kettő, a mű és a mester, még nem egy. És aztán — az a művész nem csak ezt az egy művet teremtette meg! Különböző időkből és helyeken, más-más hangulatban és életviszonyok között, finomabb vagy durvább ecsettel, éles vagy tompa vésővel készült összes művei együtt teszik a mestert. A zsidóságnak is van még a talmudon kívül egy pár produktuma, mely szintén némi figyelemre tarthat számot, pl. a biblia, azután középkori philosophiájának racionalizmusa és költészetének vallásos mélysége, majd újabb tudományos irodalmának összefoglaló szempontjai. A ki tehát a zsidóságról akar ítéletet mondani, annak alaposan kell ismernie mindezeket és kívülök még valamit, a mi igen fontos, t. i. a zsidó szellem történetének szoros összefüggését az egyetemes kultúr-történettel, a mely nélkül minden képe hamis színekkel van megrajzolva. Még azóta is, hogy örökre megszűnt nemzet lenni s mint csiga a házába, visszavonult vallási különállása építette hajlékába, nem szakadt meg egy percze sem kontaktusa a többi népek szellemi világával. Minden diadalmasan előrehaladó kultúra ott érte őt útjában, a görög, az arabs és a modern európai műveltség velőkig ható mély barázdákat vont a zsidóság lelki életébe, a szellemi keveredés a zsidó és a többi

népek között ép oly sokszoros, ép oly általános volt, mint a vérbeli. Ugy látszik, szerzőnk sem hatolt eléggé mélyen a zsidóság lényegének és történetének megismerésébe; különben nem ismételné azokat a közhelylyé vált mondásokat a zsidóság göröcsös ragaszkodásáról „hitelenségéhez“, a zsidó faj törekvéséről a többi népek fölött való „világuralom“ elnyerésére stb. Az ilyen nyilatkozatok czáfolatába itt nem bocsátkozhatunk; különben is szerző nem egy helyütt alkalmat talál, hogy az elismerés hangján szóljon a zsidóság világtörténeti missziójáról.

Dr. Eisler Mátyás.

A szép és rút kérdése.

(A művészet. Irta Alexander Bernát. A Kisfaludy-társaság Somogyi-díjával jutalmazott párbeszéd, 11 képpel. Budapest, 1898. Singer és Wolfner kiadása).

Szerző e kis könyvben szellemes, francziásan könnyed dialogust ad a művészetéről, bár nagyobb részt ismétli azt, a mit előtte Taine „A művészet filozófiája“ és „Eszmény a művészetben“ cz. művében, nem különben Cherbuliez a „Művészet és természet“-ben megírt.

Két jó barát — az egyik esztetikus, a másik festő — a párisi Louvreból jöve a felett vitatkozik, a mi felett Arisztotelesz óta már annyian vitatkoztak, hogy t. i. mi a művészet lényege, mi a czélja? Az egyik azt állítja, hogy a természet utánzása, a másik azonban a régi ellenérveket (fotografia, gipszöntés) hozva fel a tétel czáfolatára, tagadja ezt. Sok, helyenként messze térő, de mindvégig érdekes okoskodás és disputa után abban állapodnak meg, hogy „a művészet legfőbb czélja, hogy életet leheljen alkotásaiba, hogy a mit teremt, annak belső élete legyen, hogy abból a végtelen és hatalmas életarádatból, mely a teremtesen végigfolyik, valami, legalább egy utolsó hullámfodor kerüljön alkotásába. Ez a különbség művészet és mesterség között. A mesterség pusztá utánzás, a művészet az élet utánzása, jobban mondva élőnek élő utánzása, vagyis emberalkotta élet“.

Alexander Bernát, tehát a természet utánzása helyébe az életétette. — De hisz a természet is él, a természetben is élet lüktet s így aki a természetet utánozza, utánozza egyszersmind az életet is! Mire való a szavakkal való játék? kérdezhetné valaki. Nem hiba-é, ha azt mondom, hogy a rózsa nem kellemes, az illata azonban az; holott a rózsának az illat lényege, sajátja, mely vele jár s melytől elválasztani nem lehet. Mert úgy tűnik fel, mintha Alexander a természetet (az egészet) elvetette volna, csak azért, hogy az életet (a részt) állítsa fel az utánzás czéljául egy új elmélet kedvéért.

Úgy de Alexander Bernát könyve további folyamán kisül, hogy ő nem ezt érti élet alatt. „A természet élete fölött áll az emberi léleké, egyszerű nyilvánulásaiban; ennek föléje kerül a lélek eszményeinek, legfelsőbb aspirációinak élete. S mindez a művészet birodalmáé“. A művé-

szetnek mindég élőt kell alkotnia. *Aeschylos* Prometheusa, *Dante* Pokla, *Michel Angelo* freskói, *Shakespere* Hamletje vagy Learja, *Goethe* Faustja, *Arany* Toldija, *Petőfi* lírája mért ragadnak magukkal? Mert alkotásai élnek. Mit tesz idealizálni. Annyit tesz, mint „természeti méreteket meghaladó alakokat oly valószínűen ábrázolni, hogy megelevenednek előttünk“. Az erős fantázia a természettől eltérő életet is tud teremteni. Így *Michel Angelo*, a természet analogiájára ugyan, de más hatalmas méretekben olyant tud alkotni, a minék sajátos külön élete van. Ilyen külön világa van *Shakesperenek* is. Hol van Hamlet mintája? Óriás méretű ember, de él, létezik. *Faust* az első részben, bármily fantasztikus alak is, él. *Böcklin* csodálatos világa él, rejtelmes, megfoghatatlan életet él s ez hatásának titka. Mefisztó friss, a népképzlet alkotta életerős alak, de *Faust* a második részben élettelen, mert ott nem vezérelte *Goethét* a népkönyv, a nép fantáziája. *Arany* Toldija hatalmas gyerek, elejétől végig él. A művészet célja élőnek alkotása.

Körülbelül ez az *Alexander Bernát* eszmemenete, de e vázlatos kivonatból is látnivaló, hogy finom elmeéllel és szellemesen fejtegeti a művészet tulajdonképpeni lényegének és céljának kérdését. Egy lépéssel tovább ment a többi eszthetikusnál, a mennyiben az eszményítés fogalmát az *élettel* magyarázta meg s pótolta ki. Helyet juttatott a teremtő képzetnek is, melynek joga van a természettől ha nem is függetlenül, de önállóan alkotni a maga tárgyait. Az a határvonal azonban, melylyel a művészetet és mesterséget egymástól különválasztja, hogy t. i. az előbbin élet árad szét, az utóbbin pedig nem: kissé bizonytalan. A művészet a mesterségtől, a festészet a fotográfiától nem csak ebben különbözik. Különbözik abban, hogy míg az utóbbi pusztán az eszme nélküli másolásra van utálva, addig az előbbi eszmét fejez ki, nyilatkozzék meg egy igénytelen dalban vagy egy tragédiában, freskóban vagy körképen, szobron, vagy kápolnán, szimfoniában vagy operában. És különbözik főleg abban, hogy míg pl. a fotografia gépezettel állítja elő a képet, addig a festészet az emberi tehetség és ügyesség egyik fájának legmagasabb fokát veszi igénybe. S ez utóbbi *distinctio* annál is inkább megszívlelendő, mert érezzük, hogy ha (tegyük fel) a mechanikai ügyesség valamikor annyira kifejlődne (a mitől különben poétáinknak nincs mért félni) hogy gépezet által költeményeket, drámai remekműveket lehetne „csinálni“, létrehozni: rögtön lepadna csodálatunk a költészet itánt s nem tartanók művészetnek, mint most. Bizonyítja ezt az is, hogy az aristonnal, vagy szimfoniával való játékot, ha még oly szép és élvezetes is, nem tartjuk művészetnek, mert e hangszereket bárki könnyen megszólaltathatja, De az igénytelen okarinán is, melynek kezeléséhez már tehetség és ügyesség kell, lehet valaki művész.

Főlveti *Alexander Bernát* a *szépnek* és *rútnak* kérdését is de nem oldja meg. A *Magyar Kritika* bírálója: — **i** — észreveszi ezt a hibát, de azzal vígasztalja *Alexandert*, hogy ez a kérdés oly fogós, oly

nehéz, oly bonyolult, hogy még más sem oldotta meg. A *Magyar Kritika* — i — jének azonban nincs igaza, mert a dolog sokkal egyszerűbb és világosabb, mint első tekintetre látszik. Arról van ugyanis szó, hogy hogyan lehet az, hogy a mi a természetben rút, az a művészetben széppé válik? Hogy lehet az, hogy míg a valóságban pl. egy rongyos koldús éppen nem valami gyönyörűséges látvány, addig — hogy Alexander Bernát példáját hozzam fel — a festő sokkal szívesebben festi meg, mint a kinyalt gavallért, vagy a kifogástalanul öltözött gentlemant?

A kérdés magyarázata az, hogy a művész a természetben levő rút jellemvonásokat festményén nem teszi oly szembetűnőkké, mint a hogy a valóságban fellépnek, — vagyis kisebbíti őket. Vegyük a felhozott példát. Itt áll előttünk a koldus; egyik szemére vak, a másik szemén a mosdatlanság jelei. Arczát kifűtta a szél s durva, redves, mint a keze, a mellett eltorzult a szenvedéstől. Csak az egyik lába ép, a másikat valami rossz mankó helyettesíti. Ezt a csonka lábat, mely már magában véve rút esztetikai szempontból, mezetlenül hagyja, látatva a forradásokat, lelógó húsdarabot, piszkot stb. jobban hatva ezzel az emberek könyörületességére. Vegyük hozzá, hogy elrongyolt ruhája szennyes, undort keltő. — Ez a koldús a természetben rút látvány, de a festő keze alatt széppé válhatik. Miért? Mert rút jellemvonásai a festménynek nem hatnak oly intenzíven ráuk. A festő ugyanis nem teszi oly szembetűnővé a csonka lábat s oly állásban rajzolja meg pl. a koldúst, hogy mankója által adja tudunkra bénaságát. Ezen kívül szemének rútságát is enyhítheti pl. azzal, hogy vakságát inkább mozdulatainak bizonytalanságával, tapogató kezeivel adja értésünkre, mint azzal, hogy szembetűnően fesse meg a hibás szemet. A kép szemléletkor eltűnnek azok az aggodalmak is, melyek a valóságban kelhetnek, hogy t. i. hátha hozzánk ér a szerencsétlen és beszennyez stb. A művész koldúsa tehát idealizált, de azért ugyanaz, mint a természetben. Csak a forma más. Tegyük fel, hogy a képen a szél elviszi kalapját s ő tehetetlenül kapkod utána. E tehetetlenség, daczára, hogy szánalmat ébreszt, mosolyra indít s kellemesen érint bennünket.

Vagy vegyük a Skarbina-képet. Azt a jelenetet ábrázolja, mikor az öngyilkos a bonczteremben a csonka és ép tetemek közt életre ébred s megborzadva látja, hogy milyén környezetbe jutott. A *Magyar Kritika* — i — je csodálkozik azon, hogy míg azok az összeroncsolt hullák, ide-odahányt holttetemek s egyáltalán a bonczteremnek egész, hogy úgy mondjam, fiziognomiája a valóságban rút látványt képeznek, addig a Skarbina-képen az *anatómiának* esztetikai hatása van. Ismét az a kérdés tehát, hogy miért szép a művészetben az, a mi a valóságban rút?

A példa más természetű s magyarázata sokkal elemibb, mint a másíknak.

A műalkotások lényegét sohasem maga a forma teszi, melyben megjelennek, hanem az eszme, melytől függnek, mely beszél, szól hozzánk,

akár vásznon van ábrázolva, akár drámai alakban lép fel. A Skarbina képnek nem a bonczterem az eszméje, sem az ott szerteszórt hullák, ronsolt tetemek s mindaz, mely undorító érzést kelt, mert hiszen mindez csak *kerete* a műalkotás tulajdonképpeni lényegének: az alapeszmének. A Skarbina-kép alapeszméje: *egy hangulat rajza*, az életre ébredt öngyilkos lelkivilágának pillanatnyi felvétele akkor, mikor az ijesztő hullák társaságában eszmél föl. Maga ez az alapgondolat, mely az öngyilkos megborzadt arcán tükröződik vissza, annyira lekötöti figyelmünket, annyira megkapó, hogy a keretet nem is jut eszünkbe behatóbban megtekinteni. Hatása olyan, mint egy tragédiáé, mely kellemes érzést kelt, mert nem csak színeiben és tethnikájában első rangú alkotás, de gondolatában is új, realizmusában megdöbbentő és igaz. Macbeth, vagy III. Richárd szépek maradnak eszthetikailag, rútságukban és félelmetességükben is s bármily bűnösök, sorsukkal kiengesztelnek, megbocsátunk nekik minden vétket, ha meghalnak, mert halált érdemelnek. Tán a párhuzamot is meg lehetne vonni a tragédiák és a kép között. Mert nekem úgy tűnik fel, mintha a Skarbina-kép hőséne is meglenne a tragikum. Az ő vétké az öngyilkosság s az ő halála (azon helyen és környezetben) az élet. Más szóval: öngyilkosságáért való bűnhődése az életre ébredésben nyilvánul.

Ha a *Magyar Kritika* bírálója — **i** — csodálkozik azon, hogy mért szép a Skarbina-kép, daczára annak, hogy a bonczterem a valóságban „undorító“: akkor teljes joggal csodálkozhatik azon is, hogy vajon mért nem rút Petőfi „Élet vagy halál“ cz. költeményében ez antithesis:

Oroszlánokkal vívtunk hajdanában.

S most e *tetvek* egyenek-e meg?!

A mint itt az éles ellentét csak eszköz egy gondolat megvilágítására, úgy a Skarbina-képen a hullák stb. szintén csak eszközei a festőnek, melyek jobban kidomborítják műve alapeszméjét.

De hogy Alexander Bernát művére térjek vissza, ismétlem, hogy szellemes, gondolatébresztő olvasmány. Ha szerzőjének nem volna oly rengeteg mennyiségű, sokféle elfoglaltatású munkája, akkor bizonyára lett volna ideje az említett hiányok nélkül írni meg e könyvecskét, melynek csinos kiállítása Singert és Wolfnert dícséri s melynek ára mindössze 80 krajczár.

Keményfi.

A görög gondolkodás kezdetei.

Dr. Sebestyén Károly: A görög gondolkodás kezdetei Thalertől Sokratesig. Az összes töredékek fordításával. Budapest 1898. 233 lap. Ára 1 frt 50 kr. A „Filozófiai írók tára“ XIV. kötete.

Képét nyújtja a mű „a Sokrates előtti görög gondolkodásnak a megbízható és hitelesekül elismert töredékek alapján“, a mint azokat *Ritter* és *Preller*, később pedig *Mullach* gyűjtötte össze. A töredékek fordításánál majd mindenütt egészen helyesen a Mullach-féle gyűjte-

ményt (Páris 1860—1881) használja. És pedig e töredékekben megnyilatkozó természetfilozófiai gondolkodást „egész összefüggésében“ tünteti fel, vagyis e kor vizsgálatában ügyesen foglalja össze a „filozófiai, filológiai és történeti szempontokat“. És mivel szegényes filozófiai magyar irodalmunknak „a szakba vágó összefüggő története még nincsen“, a mű a bölselet kedvelőinek és különösen előadóinak megbecsülhetlen segédkönyvéül fog szolgálhatni.

Művében azt az eljárást követte, hogy a rengeteg irodalomból felhasználta a legújabb időkig a biztos tudományos megállapodásokat, de egyúttal kritikát alkalmaz ott, „a hol a túlságos diplomácia több merészséget, avagy divináció több óvatosságot követelt volna.“ A minnek nagyon helyes tárgyalási módszere abban áll, hogy minden egyes bölseleti rendszer kritikai ismertetése után közli az ismertetett írók irodalmi töredékeinek magyar fordítását, s a 9 fejezetben tárgyalt rendszerek elé egy rövidebb s az egész mű elébe egy nagyobb tájékoztató beosztást adott.

Róth és *Gladisch* felfogásával szemben, mely a görög természetbölseletet „keleti befolyásnak“ tulajdonítja, szerző *Zeller* és más német bölseletértörténetírók nyomán a görög bölseletet „tisztán a görög szellem eredeti alkotásának“ mondja. A görög költészet, a vallásos-ethikai szemlélődés s a politikai viszonyok megteremtették az összefüggő görög természetbölseleti rendszereket.

Sebestyén könyvének tartalma rövid vázlatban a következő: A görög gondolkodás Thalessel veszi kezdetét, ki írói követőivel egyetemben a világ jelenségeinek halmazát egységbe foglalni törekedett s oly gondolatokat pendített meg, a melyek a későbbi módszeres természet-tudományok alapjait képezik. Egy Anaximandros p. o., kit *Róth* „kora Humboldtjának“ nevez, a La Place és Lavoisier-féle hypothesisnek egyengette az útját, Anaximenes ellenben a későbbi atomista fölfogást indította meg. Túlzottnak tartom azonban szerző azon felfogását, a mely szerint Anaximandros tana az örökös mozgásról s az élő lények előállításáról már „Darwin tana“ volna „egy gyermek ajkán“.

A ión hylozoista természetfilozófusokra Herakleitos következik, kinek jelentőségét szerző „a természeti és szellemi világ közötti elszakíthatatlan kapcsolatok létesítésében látja, s ki — kora Hegelje — a legjelentékenyebb gondolkodó a Sokrates előtti bölselelők között.

Pythagorassal és követőivel az itáliai gyarmatokra költözik a görög természetbölselet. Mystikus bölselelők, s mégis nagy matematikusok, kik a világrendet erkölcsi tulajdonságokkal is felruházott számokban fejezik ki, s ez által terméketlen és szörszálhasogató symbolikába estek.

Új és pedig pantheistikus talajra lép a görög gondolkodás az eleai iskolával. Eszmevilága megteremti a kritikai szellemet, sőt egyik követője Zeno a dialektika feltalálója. A világgal azonosított istenség itt nemcsak egy, hanem egységes, sőt változhatatlan.

Anaxagoras értelemelvével, mint a dolgok lényegével, Attika klaszszikus földére lép az olasz természetbölcsélet és Perikles korszakát tükrözi vissza. Minden lét a mozgás eredménye, s a mozgás elve az értelem. Itt először akadunk az anyagi s a szellemi lét tudatos különbségére.

Empedokles az erő és az anyag fogalmának különbözőségére jutott el. Az elem fogalmának a megalapítója, úgy hogy őt Gomperz „Goethe és Darwin előfutójának” mondja.

Az atomista iskola az atomizmus elméletének a feltalálója. Annak köszönhetjük a testek áthatatlanságáról, a háromféle halmaz állapotról s az anyag elveszhetetlenségéről szóló tanokat. Sőt szerző szerint, a mechanika, a kémia számos fölfedezéssel gyarapodott e nagy fontosságú iskola fölfedezéseivel s az egész mai kémia az atomisták álláspontját tartja vezető elvének.

A Sokrates előtti böcselők sorát a szofisták zárják be, kik már nem physikusok, hanem dialektikusok, a kigné az ékesszóllás s a vitázás győzött a tudomány felett.

Szerző a Sokrates előtti görög philosophia hiányos forrásait s az azokról szóló régebbi és újabb irodalmat ismeri. Igazán estüpa rommezőkkel és töredékekkel van itt dolgunk. A másodrendű források sem kerülik ki figyelmét. Az újabb földolgozókat is (*Schleiermacher, Teichmüller, Brandis, Strumpell, Zeller és Gomperz*) kritikailag méltatja. Tán túlságosan tömjénez Gomperz művének, a melyet egy Curtius, Mommsen, Virchow, Darwin, Tyndall és Arago tudományos művei mellé helyez. A töredékek ügyes kritikai megválasztása, a legismertebb kommentárok követése és szép magyar fordítása és előlása miatt szerző műve kitünő segédkönyv és határozottan nagy nyereség szegényes magyar philos. irodalmunkban.

(Eperjes.)

Dr. Szlávik Mátyás.

Különfélék.

Az Erdélyi Múzeumegylet régiségtára újabb adományokkal gyarapodott, melyeket a jun. 8-án tartott ig. vál. ülésen jelentett be a titkár. A kolozsvári főtéren folyamatban bevő építkezések színhelyén, a Tivoli-ház alatt levő földtörmellékből újabban kikerültek: egy *római feliratos oltárkő*, egy hatalmas *kőoszlopfő* (XV. századi), acanthus-levél díszítéssel, egy (XVI. századi) pikkelyes díszítésű, ritkaság karesű *kőoszlop*. Ugyanebből a házból már előbb egy faragott *kőpárkányt* kapott a régiségtár, melyen az 1595. évszám között ez a felirat olvasható:

15 INVITARE EST CALAMITATEM CVM TE FELICEM VOCAS. 95.

Legújabban a plebánia épület udvaráról is két becses XIV—XV. századi feliratos követ kapott a régiségtár. Mindezekért hálás köszö-

netet szavazott a választmány az adományozó r. kath. egyházközségnek, az építést vezető Hausmann-czégnek és *Orth* Ambrus építészfelügyelő mérnöknek, kik a régi Kolozsvár építészetére nézve ily becses reliquiakkal gazdagították múzeumunkat. Ha minden építésnél hasonló gondos figyelemmel és műérzékkel volnának a műbeeső régiségek iránt, még sokat megmenthetnénk a régi Kolozsvárból, a hol a XV—XVI. században annyira virágzott az építő művészet.

Az Erdélyi Múzeumegylet levéltárának *Biás István* marosvásárhelyi posta- és távirtdatiszt 37 drb. XVII—XVIII. századi oklevelet adományozott, melyek nagyobbára kolozsvármegyei családokra és birtokokra vonatkoznak. A választmány köszönetet szavazott az adományozónak.

Az **Unio** kimondásának félszázados évfordulóján, melyet a dicsőséges múltjáról megfélekedezni látszott régi Erdélyország helyett kizárólag Kolozsvár városa ünnepeelt meg egy u. n. „díszközgyűlés“-sel (melyre azonban sem a helybeli tudományos és irodalmi társulatokat, és felsőbb tanintézeteket, sem a szomszéd vármegyéket, még az unio-kép festőjét — Roskovicsot — sem hívták meg), az egyetemi ifjúság emléktáblát tétetett a tisztesemlékű és korú ódon Redoute falára, eme felírással:

AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS

ITT HATÁROZTA EL AZ

UNIO

LÉTESÍTÉSÉT MAGYARORSZÁGGAL

1848. MÁJ. 30.

A FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA

EMELTETTE EZ EMLÉKTÁBLÁT

AZ EGYETEM IFJÚSÁGA

1898. MÁJ. 30.

A „**Régi magyar könyvtár**“ az irodalomtörténetünk régiebb emlékeit újra kiadó eme vállalatban, melynek *Heinrich* Gusztáv a szerkesztője, s a Franklin-Társulat a kiadója, újabban ismét 3 kötet jelent meg, és pedig az V. kötetben *Poncianus históriája*, a »Hét Bölcs Mester« történetének e legrégebb magyar fordítása (Bécs 1573), mely egyetlenegy példányban maradt fenn. A VI-ik kötetben *Gyöngyösi István Csalárd Cupido*-ját *Rupp* Kornél kitünő jegyzetei magyarázzák. E költemény a Murányi Venus hírneves szerzőjének legolvasottabb műve. Sokféle variánsokban ismeretes, mert a pikáns tárgyat kevésbé avatott poéták a maguk verseivel toldották meg. *Rupp* megállapítja a hiteles szöveget az eddig ismeretlen első kéziratból és eredeti épségében adja át az irodalomtörténetnek az érdekes költői alkotást. A kiadó e műhöz terjedelmes bevezetést csatolt, melyben a világirodalomnak ez egyik legerjedtebb termékének eredetét, számos változatait és fordításait tárgyalja; a magyar szöveget pedig pontosan összevetette a latin eredetivel és nagyszámu jegyzetekben kiemeli az eltérő vagy egyéb tekintetben jellemző helyeket. E kiadás úgy irodalom-, mint nyelvtör-

téneti szempontból igen fontos és nagyon érdemes, mert régi prózáunknak egy jóformán hozzáférhetetlen emlékét juttatja kitünő fölszereléssel a szakkérfiak birtokába. Ára fűzve 1 frt. A VII-ik kötet „*A természet világa*“, írta *Bessenyei György*, a költő kéziratából első ízben kiadta *Bokor János*. Budapest, 1898. Franklin-társulat. Ára 1 frt 80 kr. Majd egy egész század lezajlása után lát végre valahára napvilágot az újkori magyar irodalom lelkes áttörőjének, *Bessenyei Györgynek*, egyik legterjedelmesebb műve, „*A természet világa vagy a józan okosság*“ című filozófiai, tanító költemény, mely több mint tízezer versben tartalmazza a pusztakovácsi remete nézeteit a világról és az emberről. Bizonyos melancholikus pessimismus vonúl végig az egész munkán, mely a történelmi fölfogást nem ismerő fölyvilágosodás kátéjának vagy evangyéliomának tekinthető. De főérdeke *Bessenyei* számos vallomásaiban van, melyek az egész munkán végig huzódnak, és erős magyarságában, mely sok helyütt (pl. *Hunyadi János* lelkes dícsőítésében) megragadóan jut kifejezésre. A kortörténeti szempontból fontos munka nem hiányozhat ezentúl egyetlen irodalomtörténetből sem, de megérdemli minden magyar olvasó figyelmét is, mint egyik legjobb és legérdemesebb hazánkfianak egy századon át rejtve maradt sokoldalú és vonzó életbölcseisége.

Az Erdélyi Múzeumegylet könyvtára és az egyetemi könyvtár czédula katalogusa eddigelé külön kezeltetett, a mely a kettős könyvtár használatát tetemesen megnehezítette. Legújában az Erdélyi Múzeumegylet ig. választmánya és az egyetemi tanács elhatározta, hogy a két könyvtár katalogusa egyesíttessék, úgy mindazáltal, hogy a két könyvtár minden egyébben továbbra is a tulajdonjog összehavarása nélkül kezelteék, a czédulák bélyegeztessenek meg a Múzeumegylet, illetőleg az egyetem peesétével s a szakkatalogus nem egyesítendő; mind a két könyvtár czédulái más-más színűek legyenek; külön szerzeménykönyv vezetendő és külön számvitel mindkét könyvtárnál; a két könyvtárnak helyiségileg való elkülönítése s külön saját szekrényeiben való felállítása fentartandó. Ezek az intézkedések míg egyrészt továbbra is biztosítják a két könyvtár különállását, a kapcsolatos könyvtárak használhatóságát tetemesen megkönnyítik.

A „**Székely Oklevéltár**“ VII-ik kötete kiadása a megvalósulás előtt áll. A székely tört. bizottság elnöksége felszólítására Csíkvármegye közönsége ugyanis elhatározta, hogy ezt a kötetet, mely nagy részt Csíkvármegye történetére vonatkozik, saját költségén kiadja. A kötet a gubernium kora actáit fogja tartalmazni a mult századból, s ezek közt főkép a székely határórség felállítására, a mádэфalvi veszedelemre s a csíki székely krónikára vonatkozó igen érdekes feljegyzéseket és okleveleket, melyeket a szerkesztő (*Szádeczky Lajos*) nagy részt Csíkvármegye leltárából s a bécsi hadi levéltárból, részben más köz- és magán levéltárakból gyűjtött össze. Csíkvármegye egyúttal felszólította az Oklevéltár szerkesztőjét, hogy vállalja el a vármegye monografiájának

megírását is, a mire azonban egyéb kötelezettségei elvégzése előtt nem vállalkozhat.

Néprajzi Múzeum felállítására felől tanácskozott az Erdélyi Kárpát-Egylet néprajzi osztálya jún. 7-én gr. *Kuun Géza* v. b. t. t. elnöklété alatt tartott nagyérdékű ülésén, melyen *Szalay Imre* min. tanácsos, a bpesti Nemzeti Múzeum igazgatója is részt vett, a múzeumok orsz. főfelügyelőségének képviselőjében és *Seemayer Vilibáld* dr., mint a bpesti néprajzi múzeum őr. Elhatározták, hogy a gyűjtést megkezdik az e célra már megszerzett alapból, melyhez *Szalay Imre* állandó évi segélyt helyezett kilátásba az orsz. múzeum-bizottság állami dotációjából.

Kuun Géza grófot Ő Felsége valóságos belső titkos tanácsossá nevezvén ki, az erdélyi tudományos, irodalmi, közművelődési egyesületek siettek a tudományos érdemek eme rég megérdemelt szép kitüntetésé felett örömlüknek adni kifejezést.

Folyóiratok szemléje.

Az **Akadémiai Értesítő** áprilisi füzetét *Bánóczi József* jelentése nyitja meg, az 1897. évi Teleki-pályázatról. *Vadnay Károly* az 1897. évi Karátsonyi-pályázatról tesz jelentést. *Szilády Áron* Szt. Ágoston reguláinak 1537-ből való magyar fordításáról szól, — *Bánffy (Coelius) Gergelytől*. — *Fraknói Vilmos* Karai Lászlóról, a Mátyás-kori nagyérdemű budai prépostról ír. Kimutatja, hogy Magyarországon ő a könyvnyomtatás tulajdonképeni meghonosítója s nem Geréb László, mint eddig hitték. Karai hívta be Hess Andrást s a budai krónika ajánló levele is hozzája szól. A májusi füzetet egészen a M. Tud. Akadémia 1897. évi munkásságáról szóló jelentések foglalják el.

A **Budapesti Szemle** májusi számában *Vámbéry Ármin* cikke a legelső: Nyugoti vetélytársak keleti Ázsiában. *Ifj. Návay Lajos* az alföldi munkás kérdéssről szóló tanulmányát végezi be; *Berzeviczy Albert* úti rajzokat és tanulmányokat ír Itáliáról, *B. P.* folytatja *Hardy T.* regényének fordítását: *Othon*, a szülőföldön. A füzet többi közleményei: *Tarnócziné*, költői elbeszélés *Vértessy Jenőtől* és »A régi népek naptáráiról«, *Mahler Edéttől*.

A **Századok** májusi füzetében *Fraknói Vilmos* folytatja tanulmányát *Mátyás király magyar diplomaatáiról*. Ez alkalommal *Vetésí* Albertről ír. *Kolányi Ferencz* a XVI. sz. első feléből való magyar *Ferencz-rendiekről* nyújtja értekezésének második részét s *Szadeczky Lajos dr.* folytatja *Thököly* erdélyi fejedelemségéről szóló tanulmányát; végül *Kropf Lajos* egy 1551-ben előfordult torzsalkodásról ír. Az állandó rovatok is nagyon érdekesek.

A **Történelmi Tár** április—juniusi füzetében *Thaly Kálmán* a báró *Orlay* és gr. *Serényi* család zábláthi levéltárából ötven darab oklevelet közöl az 1566—1718. terjedő időközből. *Nagy Gyula* a nagymihályi Sztáray oklevéltár meg nem jelenhetett harmadik kötetéből kezd közölni leveleket és okmá-

nyokat, »melyek a felvidéken 1556—57-ben Perényi Gábor, Bebek Ferencz és György s mások által Izabella királyné pártján támasztott fegyveres mozgalmakra vonatkozólag tartalmaznak a kort jellemző adatokat« *A. — A.* »Brandenburgi Katalin és diplomácia« czímen az ötödik oklevél közleményt nyújtja a berlini titkos állam-levéltárból. *Borovszky Samu dr.* a mileji Salamon család III. Béla királytól nyert adománylevelét közli 1178-ból. *Beke Antal* hetedik közleményképpen folytatja a konvent okleveleinek kivonatolását s ez alkalommal az 1554 és 1628 közti évek adatait nyújtja.

Az „Irodalomtörténeti Közlemények“ második füzetében *Bayer József* »Árpád ébredése« keletkezésének történetét mondja el. *Erdélyi Pál* két ujonan felfedezett fordított zsolttárról igyekszik eldönteni, hogy »Balassa versek-e«. *Szinnyei Ferencz* Bacsányi ifodalmi működéséről értekezik s *Bartha József dr.* egy a Baresai Ákos esatájáról szóló érdekes egykorú gúnydalt közöl. Az »Adattár« szintén sok becses közleményt tartalmaz, s hasonmásában a füzethez van esatolva *Petőfi kérvény-mintája* a szabadszállási követválasztás ellen 1848-ban.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** V. füzetében *Katona Lajos* a »Gesta Romanorum« Sztáray-kodexéről értekezik. *Bartal Antal* a »pristaldus« szó származását fejti meg, *Cseréj József* adalékokat szolgáltat a Sallustius kérdéshez. *Hegedűs István* befejezi Euripides »Alkestis«-éről szóló tanulmányát s íj. *Reményi Ede* Milton Krisztusáról és Sátánjáról írott értekezését. Végül *Kont Ignác* az 1895—97. évi francia philologiai irodalom ismertetését folytatta.

A **Magyar Nyelvőr** V. füzetében *Gombocz Zoltán* folytatja a jelenkori nyelvészet alapelveinek fejtegetését. *Radó Antal* nem helyesli a népies szólások helyfoglalását a szépirodalomban. *Réthényi Prikkel Marián* a *peszmet, pesz-meg* és *szemény* török jövevényezőkat magyarázza, *Somssich Sándor* nyelv-sajátságokat ismert Baranya—Ózd vidékéről. *Szigetvári Iván* kikel a nagyon elharapózott rossz olvasásmód ellen, mely nem tartja szem előtt, »hogy szó-clemező helyesírásukban a kimondás nem mindig egyenlő a kiírással«. Ez után a rendes rovatok cikkei sorakoznak, változatos tartalmukkal.

A **Földrajzi Közlemények** V. füzetében *Berecz Antal* ismerteti Kuba szigetének földrajzát és történelmét s *Lóczy Lajos dr.* akadémiai székfoglaló értekezésének hosszabb kivonatában Széchenyi Béla gr. kelet-ázsiai útazásának földrajzi és földtani eredményeit méltatja.

A **Magyar Könyvszemle** I. (jan—márcz.) füzete, a magyar nemzeti múzeum könyvtárának 1897. évi állásáról tesz legelőbb jelentést. *Kollányi Ferencz* az olasz állami könyvtárakról értekezik. *Sebestyén Gyula dr.* a Pray-kódex koráról ír s végeredményében oda jut, hogy a Halotti Beszédet a Pray-kódex másolója a XIII. század első évtizedének második felében, azaz 1205 és 1210 közt készítette. Egy másik cikk a a székes-fővárosi levéltár újjászervezésével foglalkozik.

A **Protestáns Szemle** IV. füzetében *Payr Sándor* az evangélikus Csepreg pusztlulását adja elő. *Pokoly József* folytatja értekezését: Az unitárizmus Magyarországon s *Masznyik Endre* Ritschl theológiáját tanulmányozza.

Az V. füzetben *Pokoly* és *Masznyik* tanulmányaikat folytatják s *Thúry Etele*: Eszéki Imre magyar reformátorról ír.

Az **Erdély** 1—3. számának élénk tartalmát már csupán a címek felsorolása is eléggé kimutatja. A főbb czikkek a következők: Ének, *Versényi Györgytől*. Az Erdélyi földesúrságokról *Szádeczky Gyula dr.-től*. Szováta *Hankó Vilmos dr.-től*. Kaukázusi útunk *Szádeczky Lajos dr.-től*, mely azóta külön lenyomatban is megjelent. Kolozsvármegye turista kalauzához *Hangay Oktáv* közöl adalékokat

A füzetben néprajzi melléklet is van. Címe »Erdély Népei«. Ezt *Kuun Géza gr.* nyílt levele nyitja meg »Erdély s a néprajz«-ról. Második czikk a *Munkaterv. Hermann Antal* a néprajzról ír. *Bethlen András gr.* rövid magyarázat kíséretében az erdélyi szászok kardos tánczáról közöl egy képet. *Téglás István* a szászsebesi havasok oláhairól beszél s *Versényi György* a Maros és Olt regéjét tárgyalja. Az egész füzetet igen szép képek díszítik.

Az **1848—49. Történelmi Lapok** 8. számában *Kőváry László* folytatja visszaemlékezéseit a forradalom derűsebb napjaira.

Az **Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemlében** *Szádeczky Lajos dr.* a fogarasi vár és uradalom történetéhez szolgáltat két oklevelet, *Koncz József* pedig I. Rákóczy György kőfaragóinak 1639. évi szerződését adja ki.

K. L.

Szaksosztályi Értesítő.

Az Erdélyi Múzeumegylet böleselet, nyelv- és történet-tud. szaksosztálya, május 14-én felolvasó ülést tartott *dr. Márki Sándor* alelelnök vezetése alatt, melyen

1. *Dr. Ferencz József* tartott érdekes felolvasást, a szépművészetekről.
2. *Dr. Szádeczky Lajos* mutatta be a kükküllővári sírletről Budapesten (Weinwurm által) készített szép fotografiákat.
3. Titkár olvasta fel *dr. Király Pál* dolgozatát *Napoca*-ról (a Kolozsvár helyén állott római városról), mely az Erdélyi Múzeumban fog megjelenni.
4. Új tagokul fölvétettek: *Szabolcska Mihály*, ev. ref. lelkész Felfalun, (aj. titkár); *Meiszner Sándor* jószágigazgató Kolozsvárt (aj. Schilling Lajos), *Biás István* posta- és táviratbizt. Marosvásárhelyt (aj. titkár).

Azóta újabb tagokul jelentkeztek: *Meliorisz Béla* jogakadémiai m. tanár Eperjesen (aj. Szlávik Mátyás), és a „Museálna Slovenská Spoločnosť“ Túrócz-Szent-Mártonon (előfizetőül ajánlotta A. Halosa pénztárnok).